

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра логіки

Прагматичні концепції явища іронії
Pragmatic concepts of the phenomenon of irony

Кваліфікаційна робота за освітньо-науковою програмою «**Філософія**»
за спеціальністю **033 Філософія**
на здобуття освітнього ступеню магістра філософії

Студент-виконавець:
Гридіна Ольга Олегівна

(підпис)

II курс, ОС — Магістр

Науковий керівник:
Алексюк Ігор Анатолійович
к.ф.н., доцент

(підпис)

Допущено до захисту:
на засіданні кафедри логіки
протокол № ____ від _____ 2024 р.

Зав. кафедри логіки,
доктор філософських наук, професор
Хоменко Ірина Вікторівна _____

Київ-2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Іронія в загально-теоретичній перспективі	7
1.1 Проблема визначення іронії	7
1.2 Внутрішня класифікація іронії	11
1.3 Вербальна іронія: особливості витлумачення	15
Висновки до першого розділу	19
РОЗДІЛ 2. Прагматичні концепції іронії	21
2.1 Підхід до іронії на основі порушення (П. Грайс)	21
2.2 Теорія іронії як відлуння (Д. Спербер, Д. Вілсон)	28
2.3 Теорія іронії як удавання (Г. Кларк, Р. Герріг)	40
2.4 Модифікації та переосмислення трьох основних теорій іронії	51
2.5 Сучасні розвідки експериментальної прагматики	63
Висновки до другого розділу	73
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	81

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Вербальна іронія є багатограним, складним комунікативним явищем, що підтримує тісні зв'язки з іншими типами іронічного змісту, а також виходить за межі лінгвістичного виміру. Це надале нові змісти поняттю іронії та, на думку деяких дослідників, стає фактором до розмиття характеристики «іронічного» до значного нівелювання її значення з огляду на широку сферу проявів та функцій: «Є відчуття, що поняття іронії було розтягнуте до такої міри, що його застосовують до явищ, які краще було б назвати по-іншому, наприклад, збігом обставин, парадоксом тощо» [93, с. 1].

Дослідження іронії у галузях риторики, лінгвістики, філософії мови, стилістики, прагматики тощо намагалися подолати проблему розрізнення іронії та неіронії, окреслення та опису основних характеристик та властивостей іронії, вирішення проблеми її визначення. Лише з розквітом досліджень у межах сучасної прагматики кінця ХХ ст. процеси утворення та інтерпретації іронічних висловлювань стали аналізуватися та описуватися, сформувався гіпотези та теорії прагматичних механізмів і властивостей вербальної іронії.

З огляду на те, що іронія є складним мовним явищем, інтерпретація якого залежить від контекстуальної інформації, залучає складні для лінгвістичного аналізу поняття, як намір, ставлення мовця тощо, прагматичні дослідження іронії не обмежуються розглядом лінгвістичних структури та значення іронічних висловлювань. Сучасні прагматичні теорії іронії спрямовують свої розвідки у різних напрямках у спробах відшукати найбільш вичерпне та влучне пояснення механізму іронії.

Наразі розгорнута широка дискусія між представниками різних підходів до прагматики іронії, серед яких можна виокремити три центральні концепції: теорія іронії на основі порушення або протилежності (П. Грайс), теорія іронії як відлуння-згадування або відлуння-інтерпретації (Д. Спербер, Д. Вілсон), а

також теорія іронії як удавання (Г. Кларк, Р. Герріг). Британський філософ і прагматик Пол Грайс здійснив тлумачення іронії у ключі античної традиції, побіжно окресливши її поряд з іншими формами образної мови. Його опис привернув увагу прагматичної спільноти, започаткував дискусію між критиками, що висували альтернативні теорії (Д. Вілсон, Д. Спербер, Р. Гіббс) та прихильниками, які розвивали та модифікували підхід Грайса (Г. Кларк, Р. Герріг, А. Утсумі, М. Дайнел, Е. Капогіанні, Дж. Гармендіа, Г. Колстон).

Існує значний масив сучасної англomовної літератури на тему прагматики іронії, у якому висвітлюються різні аспекти явища іронії, описуються різноманітні підходи та трактування його в процесі комунікації, пропонуються його новітні моделі. Навколо іронії сформувався широкий дискурс, дискусії навколо іронії зачіпають не тільки проблему створення та схоплення іронічного значення, мети, ефектів і функцій іронічних висловлювань, але й проблему визначення.

Стан філософського та прагматичного осмислення іронії не видається достатнім: досі не досягнуто видимої єдності серед усього масиву визначень й описів іронії, існує роздільність думок щодо проблеми визначення іронії. До того ж, відсутня достатня репрезентація світового прагматичного дискурсу в українській філософській і прагматичній думці: іронія розглядається у працях дослідників, що мають на меті огляд більш широкої загально-теоретичної, літературної або іншої філософської або наукової перспективи (Н. Колотілова, Л. Гнатюк, С. Гейко, О. Калита). Іронія, однак, майже не постає предметом окремого прагматичного вивчення у вітчизняній літературі.

Проблематика прагматичного аналізу іронії та сутність центральних теорій були розглянуті у форматі наукових тез, що були виголошені на міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету» (2023, 2024).

Мета дослідження: з'ясування специфіки прагматичного дослідження явища іронії.

Об'єкт дослідження: явище вербальної іронії.

Предмет дослідження: основні прагматичні теорії іронії (П. Грайса, Д. Спербера та Д. Вілсон, Г. Кларка та Р. Герріга).

Завдання дослідження:

1. Оглянути загально-теоретичні підходи до явища іронії і низку відповідних визначень поняття іронії, встановити особливості вербальної іронії.

2. З'ясувати сутність тлумачень явища іронії у прагматичних теоріях П. Грайса, Д. Спербера та Д. Вілсон, Г. Кларка та Р. Герріга, низці альтернативних прагматичних підходів, і здійснити їх порівняльний аналіз.

3. Виявити особливості сучасних експериментальних досліджень явища іронії.

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, трьох підрозділів першого розділу, п'ятьох підрозділів другого розділу, висновків і переліку використаних літературних джерел.

У першому розділі здійснено огляд визначень іронії, історичні витоки її традиційного розуміння. Окреслено основні види іронії, серед яких виокремлено та описано вербальну іронію, її загально-теоретичне розуміння, а також відмінність від інших форм образної мови, гумору тощо.

Другий розділ зосереджується на трьох основних прагматичних теоріях іронії: теорії, заснованій на порушенні, або теорії протиставлення П. Грайса, теорії відлуння-згадування Д. Спербера та Д. Вілсон, та теорії удавання Г. Кларка і Р. Герріга. Описані основні положення теорій, наведені приклади та критичний дискурс навколо них, окреслено подальший розвиток прагматичних концепцій іронії (М. Дайнел, Дж. Гармендіа, А. Утсумі тощо.) Здійснено огляд досягнень експериментальної прагматики стосовно сприйняття іронії, зв'язку прагматики порушень й іронії, прагматики розвитку й іронії.

Висновки узагальнюють та конкретизують сутність явища іронії, зміст прагматичних теорій іронії, надають опис основних атрибутів іронії та перспектив подальших досліджень.

Огляд літератури. До першого розділу залучені англomовні й україномовні словники й енциклопедії: Encyclopaedia Britannica (1910), Оксфордський словник медіа та комунікації (2020), 11-томний Словник української мови (1973), Філософський енциклопедичний словник (2002). Використовуються матеріали сучасних англomовних монографічних видань «Irony. Key Topics in Semantics and Pragmatics» (Garmendia, 2018), «Irony and sarcasm» (Kreuz, 2020), статей з довідників «Irony in Language and Thought. A Cognitive Science Reader» (2007), «The Pragmatics of Humour across Discourse Domains» (2011), а також україномовна література (Алексюк, 2021).

Виклад основних теорій іронії у другому розділі здійснено на основі праць П. Грайса «Logic and Conversation» (1975) та «Further Notes on Logic and Conversation» (1978); робіт Д. Спербера та Д. Вілсон «Irony and the Use-Mention Distinction» (1981) та «Relevance: Communication and Cognition» (1986); праці Г. Кларка і Р. Герріга «On the Pretense Theory of Irony» (1984). Також, залучені праці, що містять виклад альтернативних теорій іронії (Kreuz & Glucksberg (1989), Amante (1981), Haverkate (1990), Dynel (2013, 2014), Kapogianni (2011, 2021), Garmendia (2010, 2018), Utsumi (2000), Attardo (1998), Kumon-Nakamura (1993, 1995)), а також експериментальних прагматичних досліджень (Jorgensen (1984), Gibbs (1986, 1994), Giora (1995, 1998, 2007), Spotorno & Noveck (2014, 2019), Rexman (2003, 2008, 2020)).

РОЗДІЛ 1. Іронія в загально-теоретичній перспективі

1.1 Проблема визначення іронії

Іронія як явище виходить далеко за межі прагматики, лінгвістики та вербальної комунікації взагалі. Тому, аби здійснити змістовне прагматичне тлумачення іронії, необхідно окреслити її поняттєві межі, визначитися із вихідною філософською перспективою на дане явище. Перш ніж перейти до розгляду прагматичного виміру іронії, маємо оглянути її визначення, виходячи з усталених визначень міжнародних та вітчизняних словників та енциклопедій, а також традиційних філософських поглядів на природу іронії.

Попередньо важко припустити, яким саме чином іронічність може бути втілена в обмежених рамках дефініції. Люди стикаються з іронією майже щодня, і кожен раз це відбувається за нових обставин, іронічна ситуація набуває нового характеру, і тут важко вирізнити, де саме починається іронія, а де вона закінчується. Роджер Кройц зазначає: «“Іронія” — це термін, який усі використовують і, здається, розуміють. Це також поняття, яке, як відомо, важко визначити» [81, с. 9].

Ілюстрацією цього є, наприклад, веб-сайт www.isitironic.com, на якому кожен користувач може запропонувати власний приклад іронії, який буде оцінений іншими користувачами як іронічний або неіронічний. Один із найбільш іронічних є такий приклад: «Чи іронічно, що коли у вас є фобія довгих слів, ви вимушені казати людям, що маєте гіппопотомонстросескіпедафобію?» — який був оцінений як іронічний 92% користувачів сайту. Втім, 8% все одно не погодилися, що дана ситуація є іронічною. Але чи ми самі погодимося із тим, що це іронічно? Чому взагалі існує можливість такої неоднозначності?

Слово «іронічний» є менш точним, аніж поняття «іронія», і зазвичай привертає увагу до певних розчарованих очікувань, неспівпадінь тощо. «Іронічний» використовують як універсальний термін для позначення збігу обставин, що є цікавим, винятковим, трагічним або випадковим [45, с. 138-

139]. Однак, ототожнення «іронічного» та «іронії» постане перешкодою на шляху до опису та дослідження іронії як явища. Це призвело до того, що деякі філософи і вчені повністю залишили спроби визначити іронію і прийняли її неоднозначність як даність: «Я утримаюся від марних спроб дати визначення іронії» [24, с. 176]. Підходячи до дослідження іронії, необхідно позбутися усіляких упереджень та ярликів, бо інакше дуже важкою задачею є розрізнення важливих атрибутів іронії від несуттєвих: «Іронія стала означати так багато речей, що ми ризикуємо втратити її як корисний термін взагалі. Навіть якщо ми поки що відкинемо всі невербальні іронії, всі “космічні іронії”, “іронії долі” та “іронії випадку”, ми все одно зіткнемося з дуже заплутаною темою» [26, с. 2].

Елені Капогіанні наголошує на відсутності консенсусу щодо єдиного визначення іронії у світовій філософській спільноті, та пов’язує це з «насамперед великою кількістю запитань і кутів аналізу, які можна прийняти до уваги, підходячи до іронії, а не кардинально різними трактуваннями її природи та властивостей» [79, с. 622]. Прагматики та філософи мови намагаються пояснити невловимість іронічного значення зокрема тим, що «для розуміння іронічного висловлювання необхідно задіяти інші когнітивні ресурси, крім лінгвістичного кодування» [91, с. 172]. Однак, як зазначає Пол Сімпсон, таке багатоманіття значень, закріплених і вплетених в іронію, не можна усунути, спростити, стиснути у однорідне «пласке» визначення. Він віддає перевагу ширшій типології іронії, градуюванню тих значень і смислів, що вкладаються у це поняття самими користувачами мови [105].

Поняття іронії сягає своїми коренями Античності: давньогрецьке слово «εἰρων» (з давньогрецької — лукавець; той, хто говорить менше, ніж думає) позначало постать з тодішніх драматичних й комедійних творів, оманливу та навіть лицемірну. Пізніше «εἰρων» було покладене в основу поняття «εἰρωνεία» (з давньогрецької — лицемірство, обман, удавання невігластва),

яке зберіглося у більшості мов як «іронія», хоча латиною було перекладене як «dissimulatio» (з латини — симуляція, удавання).

Обидва давньогрецьких терміни вперше можна зустріти у «Нікомаховій етиці» Арістотеля, де він описує чесноту правдивості та її крайні прояви перебільшення і применшення: «...що стосується правди, то нехай той, хто тримається середини, називається... правдивим, а дотримування середини — правдивістю, перекручення у бік перебільшення — хвастощами а його носій хвальком, у бік же применшення — удаванням (ή εἰρωνεία) а <його носій> удавальником (ο εἰρων)» [2, с. 81, 1108a]. Удавання невігластва, навмисне применшення свого розуміння є посиланням Арістотеля до постаті Сократа і його відомого типу аргументації, яке він застосовував у діалогах зі своїми учнями. Зокрема, за іронічність Сократу дорікав Каллікл, Фрасимах, Алквіад [80, с. 20].

Друге з найдавніших визначень іронії датується IV століттям до нашої ери та належить філософу Давньої Греції Анаксіману, згідно якому іронізувати — «говорити щось так, щоб удати, ніби не говорив [цього] або називати речі за допомогою протилежного» [19, с. 47]. У цій дефініції присутні дві ключові особливості, що багато філософів вважають належними іронії: удавання, а також протиставлення або суперечність.

Цицерон також посилається на іронію як на ставлення, коли розрізняє іронію як просту фігуру мови та як звичку дискурсу. Він розширює поняття дещо, аби охопити не тільки висловлювання чогось протилежного, але й просто інакшого. За Цицероном, «іронія приємна як у серйозних, так і в жартівливих промовах» [30, с. 299]. Квінтіліан також описував іронію як троп і фігуру мови, і погоджувався з тим, що вона може бути спрямована на те, щоб викликати сміх. Квінтіліан визнавав різні сфери застосування іронії, говорячи, що коли вона має форму тропу, одні слова підміняються іншими, але коли набуває форми фігури, йдеться про маскування всього сенсу мовця, і тоді вся конфігурація слів розходиться з контекстом [122, с. 165]. Квінтіліан також

стверджував, що іронія «стає очевидною для розуміння або через манеру викладу..., або через характер мовця, або через природу предмета» [26, с. 49].

Двозначність об'єднує більшість визначень, наведених в авторитетних англomовних словниках та енциклопедіях. Енциклопедія Британіка (1911) пропонує наступне визначення: «Іронія — форма мовлення, у якій справжнє значення приховане або суперечливе (contradicted) вжитим словам; воно особливо використовується з метою висміювання (ridicule), глузування (mockery) чи презирства (contempt), часто приймаючи форму саркастичної фрази» [29]. Сучасне онлайн-видання Британіки також посилається на невідповідність, внутрішню контрастність іронії: «Це може бути результатом того, що буквальне, позірне значення слів суперечить їх дійсному значенню, або структурної невідповідності між тим, що очікується, і тим, що відбувається. <...> Це форма непрямоті, яка уникає відкритої похвали чи осуду» [73]. Оксфордський словник медіа та комунікації акцентує увагу на сприйнятті іронії — факті здійснення нею ефекту на аудиторію, здебільше гумористичного, і ролі контексту в схопленні протиріччя іронічного висловлювання [28]. Словник англійської мови Колінза та Словник Меріам-Вебстер пропонують доволі схожі між собою визначення: обидва вони звертають увагу на характерне іронії «жартівливе або м'яко саркастичне використання слів» [35], а також «невідповідність між фактичним результатом послідовності подій і нормальним або очікуваним результатом» [74].

Словник української мови за редакцією І. Білодіда (1973) наділяє явище іронії характеру засобу агресії, завдання образи: «Прихована насмішка, глузування, кепкування, глум. <...> Стилістичний засіб, коли слову або звороті надається протилежного значення з метою глузування» [15, с. 47]. Енциклопедія української мови за редакцією В. Русанівського та О. Тараненко (2000) визначає іронію як «різновид антифразису, троп, де з метою прихованого глузування або для легкого, добродушного жарту мовна одиниця з позитивно-стверджувальними (в широкому розумінні) значенням,

конотацією або модальністю вживається з прямо протилежними характеристиками» [16]. При цьому робиться акцент на тому, що порядок слів з винесенням переосмислювальної одиниці наперед може вказувати на іронію («Гарно ти зробив!», «Дуже ти мені потрібен»). У Філософському енциклопедичному словнику з редакцією В. Шинкарука знаходимо суто філософське визначення іронії як «специфічного заперечення, що виявляє розходження наміру і результату, задуму і об'єктивного сенсу у парадоксах пізнавальної і практичної діяльності» [17, с. 250].

У більшості визначень зустрічається два основних значеннєвих виміри іронії. По-перше, іронія становить фігуру мови або троп, що характеризується неспівпадінням, контрастом, суперечністю, протиставленням між сказаним і задуманим, між дійсним і бажаним або очікуваним. По-друге, іронія здійснює вплив на того, хто сприймає її, що характеризується оманливістю очікувань, непрямотою, гумористичністю, має на меті глум, висміювання, насмішку над тим, про кого іронізують.

1.2 Внутрішня класифікація іронії

Іронія, хоч і розглядається в рамках лінгвістики та філософії мови, може бути присутня не тільки в мовному середовищі людини, але і в її життєвому просторі. Вона є формою мови, але водночас може становити характеристику подій, людської поведінки, форми або навіть окремого жанру мистецтва тощо. Внутрішнє різноманіття іронії призвело до зацікавлення нею різними сферами знання, філософськими та науковими галузями.

Риторика, наприклад, вбачає в іронії форму мовлення, троп, що здійснює певний ефект на аудиторію, з метою переконання або здійснення іншого впливу. Різні школи риторики зосереджувалися на різних аспектах іронії, але всі вони схильні були розглядати іронію на дискурсивному рівні. У рамках естетичного розуміння іронія є художнім засобом, покликаним певним чином прикрасити або донести думку автора, справити певне враження на того, хто сприймає драматичний, або, наприклад, літературний твір. З точки

зору соціальної або політичної філософії, іронія є важелем впливу на емоції членів спільноти, інструментом маніпуляції. У повсякденному житті іронія становить для нас випадковість, несподіванку, контраст між нашими очікуваннями та подіями світу.

Втім, увесь цей спектр навряд чи дасть відповідь на те, яким чином іронія функціонує та сприймається, який механізм криється за цим явищем: «Прагматика, галузь, яка виникла задовго після риторики, аналізує мову на більш базовому рівні — її основна увага приділяється висловлюванням. Тут виникає новий спосіб дослідження іронії. З прагматичної точки зору нас цікавить, як оратор може повідомити щось за допомогою іронічного висловлювання, чому він вирішив бути іронічним, а не просто буквальним, як слухачі можуть зрозуміти іронічні наміри оратора тощо» [42, с. 12].

Однак, варто взяти до уваги, що прагматика розглядає явище іронії не у всій її повноті, а лише ту його значеннєву частину, що стосується мовлення та мови. Зважаючи, що іронія є складним, внутрішньо багатогранним явищем, вона має багато рівнів та вимірів, які варто вірно класифікувати. Як зазначає Капогіанні, говорячи про велику «сім'ю іронії»: «Концептуально термін іронія представляє природний клас явищ, кожне з яких стосується різних аспектів реальності. Незважаючи на їх відмінності, є один елемент, який об'єднує всі ці прояви іронії, а саме наявність контрасту» [79, с. 623]. Відповідно до того, яким є механізм репрезентації або утворення іронічного контрасту, формуються різні типи або види іронії. Філософи по-різному класифікують види іронії, є ширші та вужчі класифікації, але у більшості з них основними видами іронії вважаються: сократівська, ситуативна, драматична, романтична і вербальна іронії. Деякі автори згадують також космічну іронію (іронію долі) й історичну іронію.

Сократівська іронія позначає метод Сократа, що той використовував водночас як засіб навчання учнів і спосіб ведення дискусії. Цей метод полягає у навмисному вдаванні невігластва з метою створення контрасту між рівнем

знань, який демонструє мовець, і тим рівнем знань, що він має насправді, щоб увести аудиторію в оману стосовно справжнього наміру мовця довести неправоту співрозмовника. Сократівська іронія сьогодні не є основним предметом дослідження прагматики і філософії мови, але вона досі є цікавою сферою дослідження в межах сучасної риторики.

Ситуативна іронія становить вид іронії, на який ми найчастіше посилаємося у повсякденному житті. Вона являє собою особливий контраст між нашими чи загальноприйнятими уявленнями, очікуваннями, і якоюсь подією, ситуацією або випадком. Інколи до ситуативної іронії також приписують космічну іронію або «іронію долі», якщо йдеться про невідворотний вплив долі або волі вищої сутності на розвиток подій людського життя, на що людина не здатна повипливати. Під ситуативну іронію підпадатимуть, наприклад, пожежа на пожежній станції, конференція метеорологів, відмінена через непередбачувану негоду, або знак заборони паління на заводі з виготовлення цигарок: внутрішня суперечність між кожною з ситуацій і уявленнями від неї найбільш ймовірно викликатиме відчуття іронії у того, хто стає її свідком. Характер незалежності іронічних ситуацій від волі людини проводить межу між ситуативною іронією й іронією долі та іншими видами іронії: «Ситуативна іронія не є навмисною. Це скоріше подія або випадок, який просто стався і який ми вважаємо іронією через те, як він стався» [42, с. 5]. З прагматичної точки зору ситуативна іронія становить інтерес як невербальний вид іронії, виключно тому, що аби ситуація була іронічною, вона потребує свідка та певного процесу іронічної інтерпретації, принципи організації якої найвірогідніше схожі на ті, що діють стосовно вербальної іронії.

Ще один з основних видів іронії — драматична іронія. Вона є літературним прийомом, який з'являється вперше ще в грецькій трагедії, і дотепер існує у безлічі драматичних, літературних, кінематографічних творів. Драматична іронія утворюється завдяки контрасту між знаннями глядача (або

читача) про справжнє значення подій художнього твору або слів персонажів в ньому, і незнанням самих персонажів твору. Класичними прикладами драматичної іронії є п'єса Софокла про Царя Едіпа, історія Ромео та Джульєтти Вільяма Шекспіра, та цілий жанр детективних творів, коли аудиторія знаходиться «попереду» героїв, тобто знає істину, тоді як протагоністи лише поступово наближуються до неї.

Механізм драматичної іронії дещо схожий із тим, як утворюється історична іронія. Деякі політичні заяви, важливі події у світі сприймаються як іронічні заднім числом, коли ми отримуємо контекст майбутнього, та усвідомлюємо невідповідність тодішніх очікувань та реального стану речей. Тут ми так само, ретроспективно споглядаючи, знаходимось «попереду» нас у минулому, маємо додаткові знання.

Згадані види іронії вичерпують доволі широкий спектр значень, що їй наділяються. Однак, лишається ще один вид іронії, який робить її цікавим та неординарним предметом сучасного прагматичного дослідження, — вербальна або словесна іронія. Вербальна іронія є фігурою мови, яка визначається навмисними комунікативними намірами мовця. Словесна іронія є імпліцитною, її не можна виразити референтними виразами типу «Повідомляю вам із іронією...». Незважаючи на те, що іронічні висловлювання утворюються та сприймаються у певному контексті, у визначеній ситуації, іронічним висловлюванням не буде дескрипція самої іронічної ситуації як «Чи це не іронічно, що...», бо це не включає самої вербальної іронії. Але висловлювання типу «Яка чудова погода!», наприклад, сказане впродовж літньої прогулянки в парку, під час якої раптово почалася злива, є вербальною іронією. Гармендіа так характеризує вербальну іронію: «У всіх випадках ми маємо мовця, який має намір повідомити щось іронічно, й аудиторію, яка зрозуміє (або не зрозуміє), що говорить мовець. <...> Мовці вимовляють слова, речення, абзаци чи навіть цілі дискурси з іронічним наміром. Іноді просто тому, що текст наповнений іронічними

висловлюваннями, ми вважаємо його також іронічним; в інших випадках ми можемо переконатися в іронічній природі цілої книги, але не в змозі визначити жоден окремий елемент у ній, який є явно іронічним» [42, с. 7-8].

1.3 Вербальна іронія: особливості витлумачення

Вербальна іронія є складним за своєю природою явищем, адже під час її обробки та дослідження, ми мусимо враховувати безліч аспектів, як, наприклад, намір та очікування мовця, контекст ситуації, в якій було сказане іронічне висловлювання, рівень невідповідності між сказаним і задуманим, сказаним і дійсним, сказаним й очікуваннями слухача тощо. Акіра Утсумі зазначає, що стосовно прагматичного дослідження вербальної іронії існує два основних підходи: лінгвістичний, що звертає увагу на зв'язок між рівнями значення іронічного висловлення (протиставлення, заперечення тощо) та психологічний або когнітивний, що зосереджений на процесі інтерпретації іронії та його властивостях [115, с. 1777-1778].

Лінда Хатчон, дослідниця в сфері літературної критики, зосереджується на іронії як на дискурсі, що є також особливістю риторичного тлумачення іронії. Вона стверджує, що іронічний троп «трапляється у всіх видах дискурсів (вербальних, візуальних, звукових), у звичайній мові, а також у високопродуманих естетичних формах, як у так званому високому мистецтві, так і в масовій культурі» [72, с. 5].

Дуглас Мюке також досліджує іронію з літературознавчої та лінгвістичної точки зору, як явище мови. Він ставить в центр іронії не протиставлення або протилежність, а поняття контрасту: «Якщо контраст видимості та реальності є основною ознакою іронії, то усвідомлення контрасту є необхідною умовою розпізнавання іронії. У вербальній іронії контраст може бути контрастом тексту і контексту; письмове твердження “Я дуже люблю Джорджа” може бути іронічним лише в тому випадку, якщо воно суперечить контексту фактів і може бути розпізнане як іронічне лише тими, хто знає ці факти» [89, с. 54].

Він розрізняє три види іронії: відкриту, в якій беруть участь мовець і слухач водночас; приховану, яка має бути помічена, але яка виявляється лише постфактум; та приватну, яку мовець використовує для власної розваги, та яка «не призначена для сприйняття ні жертвою, ні кимось іншим» [90, с. 59]. Мюке також визнає за іронією існування трьох типів жертв: перший тип — безпосередня жертва іроніста, до якої той звертається; другий — жертва, яка з якихось причин не розуміє іронії, яка може бути поза контекстом вербальної іронії або бути персонажем драматичної іронії; та третій тип — ті, хто усвідомлюють, що перебувають у так званому іронічному стані, самосвідома іронія, що стосується ситуацій.

Вейн Бут підходить до іронії з літературної та риторичної точок зору і зосереджується на функції іронії як такої, що маркує стосунки між мовцем і слухачем, автором і читачем, розкриваючись у запереченні. Іронія потребує від реципієнта реконструкції первинного значення, і вона може бути як прямолінійна та визначена, обмежена, або «стабільна», а може бути вільною, яка не нав'язує ніякої інтерпретації, тобто «нестабільною» [27, с. 4-5]. Важливою заувагою Бута є те, що незалежно від того, чи є реконструкція іронічного значення вдалою, чи ні, вона є «агресивно інтелектуальною вправою, яка поєднує факт і цінність» [26, с. 44].

Отриманий нами збірний образ іронії містить неточності, що породжують викривлене сприйняття місця іронії в мові та комунікації, а також її природи. Семантико-стилістичний діапазон іронії досить широкий: невірно було б закріплювати за іронією лише роль висловлення критики, прихованої за похвалою, або навпаки. Також залишаються запитання до того, наскільки варто обмежувати поняття, що позначає неспівпадіння видимого та прихованого значень іронії, аби правильно провести межу між іронією та неіронією. Визначення використовують такі поняття як «контраст», «відмінність», що є менш точними; «протилежність», «протиріччя», «заперечення» є опозиційними з точки зору ставлення, яке вони виражають,

але вони можуть закріпити за іронією занадто обмежене значення, яке не матиме змоги враховувати явні приклади вербальної іронії.

Герберт Колстон та деякі інші прагматики вказують на проблематичність у визначенні та дослідженні вербальної іронії. Вона полягає у тому, що іронічне висловлювання виражає певну пропозицію мовця, яка відрізняється від буквального значення висловлювання або суперечить йому, але це є характеристикою багатьох форм непрямой (образної) мови — метафори, гіперболи, ідіоми, риторичного запитання тощо [38, с. 237].

З одного боку, належність до групи форм образної мови дозволяє застосовувати до вербальної іронії ті самі методи дослідження і способи характеристики, що й до інших форм. З іншого боку, іронія не співпадає з цими формами: знайдеться безліч прикладів неіронічної метафори, негіперболічної іронії тощо, тобто навіть якщо ми можемо прояснити спільні прагматичні особливості цих мовних форм, все одно залишаться значні прогалини, специфічні особливості іронії, що необхідно буде дослідити.

Багато дослідників в межах прагматики, втім, не надають цій проблемі багато уваги. С. Атттардо та Р. Кройц вважають, що занадто чітке розрізнення іронії та інших форм образної мови, фрагментарний підхід до її вивчення, призводять до втрати перспективи на ці явища як такі, що існують поза намірами мовця та контекстом [20; 82]. Р. Гіббс розглядає гіперболу, жартівливість, сарказм, риторичні запитання та недомовленість під заголовком іронії; Г. Колстон і С. Келлер розглядають гіперболу та літоту як ступені контрасту, властивого іронічним висловлюванням; П. Пексман показала, що метафоричні висловлювання можуть інтерпретуватися як іронічні в певних контекстах [57; 40; 94].

Важливо усвідомлювати, що це не означає ототожнення та невіддільності, наприклад, іронії від метафори в прагматичному сенсі. Навпаки, незважаючи на схожість, механізм розуміння метафори відбувається за рахунок збагачення сенсу поняття, що не є характерним для іронії. Зв'язок

між метафорою та іронією переважно базується на включенні. Іронія може використовувати метафори у своїх цілях, наприклад, шляхом зіставлення невідповідних метафор, використання контекстуально «невідповідних» метафор або навіть просто використання метафор безпосередньо.

Варто також брати до уваги складність взаємозв'язків іронії та гумору. Сама по собі іронія може стати виявом і прикладом гумору, сатири, пастишу, пародії тощо, зважаючи на компонент удавання, властивий іронії, однак не усякий гумор є іронічним, й аналогічно не всяка іронія має гумористичне або сатиричне забарвлення. Втім, взаємозв'язок гумору та іронії становить фундаментальну проблему для прагматики: Аттардо, досліджуючи її, приходить до висновку, що не вдається розмежувати підкласи цих явищ, адже самі поняття мають нечіткі межі [20].

Зіставлення іронії та сарказму також становить проблему. Багато дослідників, зважаючи на персональний досвід носіїв мов, відводять сарказму місце, дуже близьке до іронії. Втім, не варто поспішати зі змішуванням цих двох понять на рівні визначень: вони не є повністю взаємозамінними. Капогіанні пропонує такий підхід до розгляду відношення між іронією та сарказмом: «Можна обґрунтовано стверджувати, що сарказм є однією з багатьох можливих цілей, для досягнення яких можна використовувати іронію. Іншими словами, якщо іронія є лінгвістично (формально) визначеним тропом/фігурою мови, то сарказм є соціальною взаємодією, яку можна досягти за допомогою іронії» [79, с. 636]. Аттардо стверджує, що сарказм є відверто агресивним типом іронії, що має більш чіткі маркери та явну жертву, з чим погоджуються також деякі інші дослідники (Мюке (1969), Гіббс та О'Брайен (1991), Робертс і Кройц (1994)) [21; 90; 56; 97].

Іронію часто «змішують» із поняттям парадоксу. Звісно, певним чином ці поняття збігаються, там, де іронія характеризує протиріччя, суперечність, невідповідність тощо. Парадокс також стосується протиріччя, але уся його суть містить протиріччя як щось непрясне, що не піддається вирішенню.

Іронічне ж протиріччя має можливість вирішити за допомогою залучення контексту, наприклад, або завдяки співпраці учасників комунікації, а інколи різкий контраст справжнього та очікуваного, сказаного і задуманого, є просто очевидним: «Протиріччя спонукає слухача зробити контекстно-специфічний висновок — імплікатуру, — яка може вирішити очевидну непослідовність» [81, с. 69].

Висновки до першого розділу

Іронія є явищем, що має широкий, навіть дещо розмитий спектр значення з огляду на звичність повсякденного використання поняття «іронічного» як позначення різних речей, подій та явищ життя. Визначення іронії, що сягають Античності, зосереджуються на таких її атрибутах як протиставлення (заперечення, суперечність) або контраст (відмінність), удавання та вираження ставлення або оцінки. Ці самі атрибути, з невеликими відмінностями, містяться у визначеннях іронії англомовними та вітчизняними словниками й енциклопедіями.

Іронія може виявлятися у коротких висловлюваннях або простягатися через цілий розмовний контекст чи навіть переповнювати всю життєву сферу, як це сталося у сократівському використанні іронії. Вона відображається в різних формах і має різноманітні цілі. По-перше, її описують як засіб вираження презирства, критики, гумору або навіть похвали. Люди впізнають іронію, сприймаючи сигнали, які видаються несумісними з загальним тоном або контекстом висловлювання. Розуміння іронії передбачає знання характеру мовця та контексту ситуації. Інакше кажучи, для розуміння іронії потрібні певні фонові знання.

Проте іронія не обмежується лише словесним використанням — вона може стосуватися загального ставлення. Люди можуть використовувати іронію, презентуючи зовсім протилежну точку зору або висловлюючи думки, які протирічать їх власним переконанням. Іронія може характеризувати ситуацію або людину, що призводить до внутрішньої класифікації іронії на

сократичну, драматичну, ситуативну, історичну та вербальну. Саме вербальна іронія є предметом прагматичного дослідження.

Існує також певна зовнішня проблематичність у визначенні та дослідженні вербальної іронії. Вона полягає у тому, що по-перше, іронія є предметом дослідження різних галузей філософії та науки, а отже увібрала в себе різні відбитки концептуальних підходів, звичних ярликів та проблематики; по-друге, так як іронічне висловлювання виражає значення мовця, яке відрізняється від буквального значення або суперечить йому, важко прагматично відрізнити іронію від інших форм образної мови, а також гумору, пародії та парадоксу.

РОЗДІЛ 2. Прагматичні концепції іронії

2.1 Підхід до іронії на основі порушення (П. Грайс)

Тлумачення вербальної іронії античними і римськими риториками покладає в основу іронічного висловлення протиставлення, суперечність між буквальним значенням сказаного та небуквальним, задуманим значенням. Тобто, згідно традиційних уявлень, іронія є висловлюванням, в якому говорять щось одне, а мають на увазі щось протилежне сказаному. Здебільше іронію, як ми виявили, також пов'язують із удаванням, здійсненням прихованого наміру розкритикувати, пожартувати, що зазвичай має характер насмішки тощо. Комплекс уявлень про іронію, що в якості своєї основи містить протиставлення, удавання та критичний ефект, складає так звану традиційну концепцію іронії.

Першу прагматичну реконструкцію традиційних уявлень про іронію здійснив британський філософ та прагматик другої половини ХХ ст., відомий завдяки своєму підходу до дослідження мови, Герберт Пол Грайс. Він започаткував рух до вивчення повсякденної мови в Оксфорді, розробив та сформулював проекти інтенційної семантики й інференційної прагматики, що спрямували сучасну прагматику до дослідження ментальної репрезентації природи значення [1, с. 194-195].

Також П. Грайс поставив під сумнів достатність лінгвістичної форми висловлювань у аналізі природи значення та припустив, що буквальне значення слів і лінгвістичний сенс висловлювань не вичерпують їх загального сенсу як мовного акту. Залучивши до предмету дослідження прагматики особу мовця, Грайс зробив акцент на інтенціях, прихованих у значенні мовця (*speaker's meaning*), яке той висловлює, уособлюючи у певній лінгвістичній формі. Інтенції мовця спрямовують значення мовця до досягнення певного розуміння з боку слухача, і включають в себе не тільки безпосереднє повідомлення, але й намір, щоб слухач розпізнав його [67, с. 340].

Тобто існує різниця між тим, що мовець висловлює буквально, тим, що він стверджує або яке значення закладає у своє висловлювання, та тим, що він має на увазі або імплікує (*implies*), говорячи його. Візьмемо приклад образної мови: Джилл прогулюється із Джимом, і коли вони проходять повз ресторан, вона жалісно промовляє: «Я готова була б зараз слона з'їсти». Задля досягнення успішної комунікації Джим має зрозуміти не одне, а одразу декілька значень висловлювання. По-перше, буквально значення висловлювання Джилл означає, що в даний момент часу вона є готовою з'їсти слона. По-друге, словосполучення «з'їсти слона» — це поширений фразеологізм, що означає «бути дуже голодним», а отже Джилл повідомляє своїм висловлюванням, що вона дуже зголодніла. По-третє, зважаючи на умови промовляння висловлювання, його контекст (а саме наявності поряд ресторану як можливості втамувати голод, тон голосу Джилл, з яким вона говорить тощо), стає зрозумілим, що Джилл закладає в своє висловлювання натяк або імплікує своїм висловленням досягнення певного ефекту: пропозиція, прохання чи напоумлення, що спонукає Джима запропонувати їй зараз по вечеряти у ресторані поряд.

Втім, із цього не стає повністю зрозумілим, як саме відбувається процес схоплення слухачем усього значення мовця і завдяки чому люди здатні майже без перешкод розуміти одне одного в процесі комунікації, якщо до цього завжди залучається так багато специфічних умов. П. Грайс прояснює здатність слухача схопити і зрозуміти значення мовця в своїх статтях «Логіка та розмова» («*Logic and Conversation*») і «Подальші нотатки про логіку та розмову» («*Further Notes on Logic and Conversation*») завдяки розгортанню теорії імплікатур спілкування і уведення Принципу Кооперації.

Термін «імплікатура», застосований у прагматичній теорії П. Грайса, позначає висловлювання, в яких небуквальне, приховане значення не співпадає або навіть протирічить буквальному значенню.

В одних випадках імплікатура утворюється на основі мовної конвенції щодо альтернативного значення певних слів або словосполучень, що традиційно склалися та є загальноприйнятими в мовному середовищі певного суспільства або культури. Розглянемо приклад, коли мовець каже: «Він англієць, отже, він хоробрий» [67, с. 25]. Згідно з Грайсом, мовець буквально промовив, що той, про кого він говорить, є англійцем, а також є хоробрим. Імплікатура утворилася тоді, коли слово «отже» умовно пов'язала хоробрість та буття англійцем в причинно-наслідковий зв'язок, що зміг утворитися та має змогу бути сприйнятим суто завдяки існуючому стереотипу про хоробрість англійців. Наприклад, таким саме чином сказати про когось «Джон філософ, але він багатий» — буквально констатувати про когось, що він має філософську освіту та забезпечений, але слухач сприйматиме також приховане повідомлення імплікатури, яке закладається завдяки вжитому слову «але»: що бути філософом та багатим водночас є рідкістю або неможливістю [23, с. 332].

На відміну від конвенційних імплікатур, що сприймаються слухачем безпосередньо, утворення імплікатур спілкування залежить від залучення конкретної контекстуальної і фонові інформації, особливих та даних умов вжитку якогось висловлювання. Імплікатури спілкування розрізняються Грайсом на два типи: конкретизовані (*particularized*) та узагальнені (*generalized*).

Конкретизовані або партикулярні імплікатури утворюються тоді, коли мовець промовляє щось, що може бути зрозумілим лише у зв'язку з конкретним контекстом та його характеристиками (умовами). Як пише Грайс, конкретизована імплікатура спілкування означає «випадки, в яких немає місця для ідеї, що імплікатура цього типу зазвичай є висловленою виразом “р”» [67, с. 37]. Наприклад, якщо А запитає «Що сталося з твоєю машиною?», на що Б йому відповідь «Те дерево з'явилося з нікуди», така відповідь, очевидно, матиме сенс лише в контексті того, що автомобіль має явні ушкодження, і буде означати, що Б не був обережним за кермом та в'їхав у дерево.

Узагальнена імплікатура спілкування, навпаки, утворюється там, де «використання певної форми слів у висловленні буде зазвичай (за умови відсутності особливих обставин) доносити таку-то й таку-то імплікатуру або тип імплікатур» [67, с. 37]. Наприклад, промовляючи «Генрі не відвідує роботу вже другий день», мовець безвідносно до контексту та без залучення фонові інформації про самого Генрі, рід його діяльності, нюанси його робочого графіку натякає на те, що той пропускає роботу без поважної причини, тобто не знаходиться у відпустці чи на лікарняному. Слухач схоплює це повідомлення завдяки вірі в те, що якби Генрі був у відпустці, мовець саме так і сказав би. Звідки та яким чином у слухача формуються подібні очікування?

Згідно прагматичній теорії Грайса, учасники комунікації підпорядковують свої висловлення певним негласним домовленостям, встановленим між ними. Саме завдяки цим принципам комунікації схоплення слухачем значення мовця та розуміння імплікатур стає можливим. Ефективне здійснення таких домовленостей засновується на умові, що кожен агент, вступаючи в комунікації та стаючи її учасником, прагне до порозуміння, тобто до успішного здійснення комунікації, — це вважається головною умовою, спільною та релевантною для усіх сторін. За Грайсом, вступаючи до комунікативного процесу, учасники погоджуються слідувати Принципу Кооперації, що формулюється наступним чином: «Робіть у розмову внесок, який є необхідним на тому етапі, на якому він здійснюється, відповідно до прийнятої мети чи напряму розмови, у якій ви берете участь» [67, с. 26].

Принцип Кооперації конкретизується в положеннях, які називаються «максимами», і яких Грайс виділяє чотири: кількості, якості, доречності та способу. Максима Кількості складається з двох підмаксим та передбачає, що мовець, по-перше, має робити свій внесок до розмови настільки інформативним, наскільки це необхідно, і по-друге, цей внесок не має бути занадто інформативним, більше ніж необхідно в конкретній ситуації. Максима

Якості передбачає, що мовець має робити свій внесок в комунікацію правдивим, тобто, по-перше, не казати того, що сам мовець вважає неправдою, а по-друге, не казати того, достатніх доказів до чого мовець не має. Максима Доречності є вираженням необхідності дотримання мовцем теми розмови, тобто залучення тільки релевантної, актуальної інформації. Остання Максима Способу (manner) містить чотири підмаксими: мовець має виражатися ясно, тобто уникати незрозумілості висловлювань, двозначності виразів, говорити стисло та послідовно. [67, с. 28].

Максими є узагальненими правилами, орієнтирами комунікації. За умов їх повного дотримання мовці мають виражатися виключно буквально, не надавати контекстуально недоречної, недостатньої або надлишкової інформації тощо. Звісно, під час природньої розмови ми не завжди дотримуємось таких правил ідеальної комунікації, навмисно чи ні. Втім, комунікація все одно здійснюється, в більшості випадків успішно, якщо тільки мовець не відмовляється кооперувати, тобто слідувати Принципу Кооперації — тільки тоді комунікація або порозуміння видається щонайменше ускладненим, а інколи і неможливим. Тобто, можемо сказати, що порушення максим не завжди призводить до порушення комунікації як такої, не унеможлиблює її, за умови, якщо Принцип Кооперації залишається дотриманим.

Повсякденне спілкування багате на уникнення, порушення та нехтування максимами, за рахунок чого утворюється безліч варіацій імплікатур спілкування, досягається переносне значення, стає можливим використання образної мови тощо. Це урізноманітнює комунікацію, робить її гнучкою та багатоманітною, збільшує її варіативність. Деякі дослідники критикували Грайса за підхід до таких, здавалося б, природніх виявів мови як до «порушень». Як зазначає Марі Луїз Пратт: «Якщо у вас є теорія, яка визначає багато з того, що люди роблять з лінгвістичної точки зору, як порушення правил їхньої мови, такий аналіз, здається, повинен також

стверджувати, що суспільство, в якому така діяльність є рутинною, саме структуроване таким чином, що відхиляється від певної норми» [95, с. 14]. Пратт вказує на те, що в реальному житті мовці нечасто співпрацюють один з одним взагалі, якщо послуговуватися термінологією, яку пропонує Грайс. Йдеться не тільки про умови ворожості або небажання здійснити успішну комунікацію, наприклад, у випадку з брехнею. Окрім цього, вважається важливим також враховувати культурний фактор, згідно якого представники різних культур можуть мати різні уявлення про співпрацю в комунікації.

Загальний механізм розуміння слухачем висловлювань мовця, за умови порушення останнім якоїсь з максим, має складну будову, яку Грайс описує так: «Він сказав, що p ; немає підстав припускати, що він не дотримується максим або, принаймні, Принципу Кооперації; він не міг би цього робити, якщо b не думав, що q ; він знає (і знає, що я знаю, що він знає), що я бачу, що припущення, що він вважає, що q , є необхідним; він не зробив нічого, щоб перешкодити мені думати, що q ; він має намір (*intends*), щоб я думав, або принаймні збирається (*willing*) дозволити мені думати, що q ; і тому він імпікував, що q » [67, с. 31]. Тобто, стикнувшись із порушенням будь-якої з максим або декількох максим одночасно у висловлюванні, слухач, схопивши очевидну неясність, багатозначність або нерелевантність буквального повідомлення відносно до існуючого контексту, вимушений спертися на Принцип Кооперації, аби відшукати інше значення, приховане за лінгвістичним змістом: таке, що краще відповідатиме контексту та тематиці розмови. Це інше значення приймається слухачем за основне вже після того, як ним відкидається недоречне буквальне значення — таким чином здійснюється схоплення імплікатури. Приховане значення, закладене мовцем до буквального висловлювання, може розширювати буквальне значення, зміщувати його, відрізнитися від нього або навіть прямо суперечити йому.

Стосовно цього Катаріна Барбе також наголошує на недоліках теорії Грайса, стверджуючи, що його аналіз комунікації повністю зорієнтований на

слухача: саме з точки зору здатності слухача зрозуміти висловлене мовцем судимо про успішність, доречність та якість висловлювань, тоді як останній може тільки намагатися кооперувати [25, с. 53]. Дана заувага є важливою в контексті подальшого розгляду підходу Грайса до розгляду іронії, а саме його так званої «теорії, заснованої на порушенні» (violation-based theory).

У прагматичній теорії Грайса, іронія, як форма образної мови, є конкретизованою (particularized) імплікатурою спілкування. Тобто, іронія утворюється тоді, коли одна з максим спілкування порушується: «[Іронія є] випадком переносного значення, коли мовець відверто зневажає максиму якості, та таким чином повідомляє імплікатуру» [48, с. 20]. Згідно Грайсу, коли мовець використовує іронію, він говорить щось, у що сам не вірить, тобто порушує першу підмаксиму максими якості.

У праці «Логіка та розмова» Грайс надає приклад іронії, що ілюструє дане твердження. Він пропонує уявити ситуацію, у якій особа «Х» зраджує свого ліпшого друга «А», видаючи бізнес-конкурентам його секрет. Про це дізнається А і його оточення, певна аудиторія. Звертаючись до цієї аудиторії, А говорить: «Х — чудовий друг» [67, с. 34]. Вочевидь, А говорить щось, у що не вірить, і аудиторія цього свідома. Адже, згідно загальноприйнятого уявлення, той, хто видає секрет друга, зраджує його довіру, ніяк не може бути чудовим другом. Беручи до уваги попередні знання про ситуацію та саме уявлення про те, кого можна вважати хорошим другом, а кого ні, аудиторія схильна розглядати виловлювання мовця А не як буквальну правду, водночас не як безглуздість або брехню, але як таке, завдяки якому А намагається сповістити щось інше. Найбільш очевидним варіантом тлумачення висловлювання мовця є протилежне лінгвістичному значенню твердження, згідно якому А або вважає, що Х не є чудовим другом, або що не вважає його своїм другом взагалі. Цей приклад та його роз'яснення демонструють увесь комплекс тлумачення Грайсом іронії, який можна розібрати на декілька окремих ключових компонентів, що наслідують традиційні дотеоретичні

уявлення про іронію: наявність протиставлення явного та неявного змістів, елементу удавання, критичного ставлення.

Форми образної мови відрізняються за характером того, як приховане, образне, небуквальне значення співвідноситься із буквальним. У випадку із метафоричністю або гіперболічністю, наприклад, ясність для слухача прихованого значення досягається за допомогою його атрибутивної схожості або суміжності із буквальним значенням. Зв'язок, що лежить в основі іронічного висловлювання, сполучає буквальне та небуквальне значення інакше — завдяки відношенню протиріччя [67, с. 34-35]. Повідомляючи щось іронічно, наприклад, кажучи «Ти такий чудовий друг» за обставин, коли людина, до якої мовець звертається, зрадив його довіру, мовець використовує речення, що в неіронічних обставинах сприймалось би буквально. Тобто промовляючи дане іронічне висловлювання в іронічних обставинах, мовець говорить «Ти хороший друг», маючи на увазі «Ти поганий друг».

Погляди П. Грайса на природу іронії, її характерні особливості механізм її утворення й інтерпретації, викликали водночас інтерес і критику в дослідників. З одного боку, це певним чином наштовхнуло прагматиків-прихильників теорії удавання до роботи над вдосконаленням її основ, розробки модифікацій та уточнень, що змогли би прояснити темні місця. З іншого боку, теорія іронії Грайса стала для деяких прагматиків поштовхом в іншу сторону — до пошуку нових способів витлумачення явища іронії, роздумів над новими моделями іронічного висловлювання, механізмів здійснення іронічного ефекту тощо. Це доводить, що погляди Пола Грайса на прагматичний вимір явища іронії резонували в тогочасному прагматичному дискурсі, викликали широку дискусію та хвилю досліджень, що залишається активною й актуальною досі.

2.2 Теорія іронії як відлуння (Д. Спербер, Д. Вілсон)

Одна із основних сучасних прагматичних теорій іронії заперечує традиційний підхід до іронії як протиставлення. Дан Спербер і Дейдра Вілсон

пропонують відійти від класичного трактування з огляду на те, що воно не пояснює концептуальну різницю між іронією та іншими формами образної мови, до яких вона є подібною, наприклад, метафорою та гіперболою, а також іронією та іншими явищами, такими як парадокс та пародія. На їх погляд, помилковим є підхід Грайса, адже він розглядає іронію паралельно з іншими формами непрямой мови, не пояснюючи належним чином її особливості, суттєві ознаки.

Втім, головним закидом Спербера і Вілсон до традиційної прагматичної теорії іронії, що пропонується стандартною прагматичною моделлю Грайса, є те, що вона не пояснює повноцінно, навіщо люди послуговуються іронією у повсякденній комунікації. Чому хтось вирішив би висловити свій намір непрямим чином за допомогою речення з протилежним буквальним значенням, якщо його можна висловити прямо? На думку Спербера і Вілсон, традиційний підхід не може це пояснити, як і те, «що відрізняє справжню іронію від [...] простої ірраціональності» [107, с. 240-241].

Для ілюстрації того, що являє собою різниця між іронічним висловлюванням, та тим, що Спербер і Вілсон називають «простою ірраціональністю», вони пропонують приклад. Уявімо ситуацію, в якій двоє їдуть на машині, водій зупиняється на перехресті, аби подивитися в обидва боки, упевнитися, що дорога чиста та що руху не завадить інший автомобіль. Коли водій вже починає рух, пасажир тихо каже: «Щось наближається». Водій моментально натискає на гальма, дивиться в обидва боки, але дорога чиста. Пасажир може сказати, що просто намагався запевнити водія, що дорога вільна [107, с. 240]. Дане висловлювання дійсно відповідає загальному традиційному уявленню про іронію: буквальне значення прямо протилежне закладеному мовцем значенню, — при цьому, в контексті іронією не є. Цей приклад, втім, ілюструє лише основу традиційної теорії іронії, опускаючи інші ознаки, які згадуються Грайсом як ключові: іронічне висловлювання частіше за все

використовується з метою критики та приховує позитивне значення за негативним, а не навпаки.

Окрім цього, Спербер і Вілсон вказують також на інші недоліки теорії Грайса, а саме на те, що стандартна прагматична модель не враховує багатьох типів висловлювань, що можуть нести іронічне повідомлення, і при цьому не матимуть внутрішньої опозиції: «Це описово неадекватно, тому що іронічні применшення, цитати та алюзії не передають протилежне тому, що сказано буквально» [120, с. 621].

По-перше, йдеться про висловлювання, лінгвістичне значення яких є применшеним порівняно з іронічним прихованим змістом, а не протилежним, так зване іронічна недомовленість: наприклад, якщо сказати про когось, хто від гніву жбурнув у стіну склянку «Схоже, він чимось засмучений». Очевидно, це применшення, адже гнів та смуток мають різну силу, але пряма протилежність виникла б лише у випадку, якби було сказано, що «Схоже, він не засмучений» або «Не схоже, що він засмучений».

По-друге, у пояснення іронії стандартною прагматичною моделлю не вписуються? ті випадки іронії, коли використовується буквально правдиве висловлювання. Наприклад, керівник може повідомити підлеглому, якого довелося чекати на важливій бізнес-зустрічі: «Я так люблю працівників, які не запізнюються на роботу», — при цьому це буде правдою, тобто значення мовця та буквально збігаються, та водночас матиме іронічний ефект.

По-третє, традиційний підхід не враховує випадків, коли цитати або крилаті вирази використовуються з метою висловлення іронії: фактично, вони не стверджують щось одне з метою сказати протилежне. Наприклад, у годину пік, стоячи у величезному заторі, цитата з фільму «Навколо світу за вісімдесят днів» (1956) «Ніколи не поспішайте — ви пропустите найкращі частини в житті», буде сприйнята як очевидна іронія до того, що в заторі доводиться їхати дуже повільно, витрачаючи час.

Загалом, до списку того, що не може пояснити традиційний підхід, також можна додати алюзії, іронічні вставні слова, неіронічну неправду, що лише підкріплює позицію Спербера і Вілсон про те, що варто відійти від трактування іронії як протилежності та віднайти новий спосіб розуміння її механізму.

Основою такого механізму в їх теорії іронії постає різниця між використанням (use) та згадуванням (mention) слів або висловлювань в комунікації. Єнс Йоргенсен пропонує приклад, в якому «кіт» спочатку використовується для позначення тварини — (1), а потім «кіт» згадується як слово з трьох літер, надруковане на сторінці книги — (2). Ми часто цим послуговуємося під час повсякденних розмов, але тоді, коли на письмі можемо означити згадування, використавши лапки, у комунікації такі підказки майже не зустрічаються:

(1) У цій кімнаті є кіт.

(2) На цій сторінці є «кіт».

[75, с. 113]

Таким саме чином, як у (2) згадується (mention) кіт для позначення слова, і деякі висловлювання нашої повсякденної мови можуть бути не тим, що ми використовуємо, а тим, що ми лише «згадуємо». Йдеться насамперед про цитування, згадування відомих фраз, загальноприйнятих думок, прислів'їв або слів інших людей, почутих раніше, наприклад, у випадку, коли працівник офісу запитає свого колегу, що начальник сказав йому, коли вони цього ранку запізнилися на важливу зустріч, відповідь може звучати просто як «Я так люблю працівників, які не запізнюються на роботу», і для слухача буде очевидно, що це не власне висловлювання мовця, а лише повторення почутого напередодні. Іншим випадком згадування є ситуації, коли мовець підкреслює своє ставлення, увагу до чужих слів або певну інформацію, повторюючи попереднє висловлювання співрозмовника:

(3) а. Вони сказали, що вже зачинені.

б. Вони сказали, що зачинені? Але ж ще тільки п'ята вечора!

Саме це, покладається Спербером і Вілсон в основу їх теорії відлуння-згадування (*echoic mention theory*): «Вербальна іронія — це імпліцитні повторювані згадування значення, що передають зневажливе ставлення до згаданого значення» [108, с. 131]. Ця теорія передбачає розгляд іронічних висловлювань як відлуння попереднього чужого чи власного висловлювання або події, існуючої соціальної або іншої спільної норми чи очікування, чиєїсь думки або позиції, реальної чи уявної.

Іронізуючи, мовець відтворює попередні слова, сказані в певних обставинах, конкретні або загальні очікування або думки в новому контексті, якому вони більше або просто не відповідають, з метою підкреслити контраст для слухача: «Мовець згадує пропозицію (*proposition*) таким чином, щоб дати зрозуміти, що він відкидає її як сміховинно хибну, неприйнятну (*inappropriate*) або недоречну» [106, с. 308]. Наприклад:

(4) а. Я втомився.

б. Ти втомився! А я що, по-твоєму?

На відміну від теорії Грайса, що розглядає два значення висловлювань: явне лінгвістичне та приховане значення мовця, — іронія як згадування в теорії Спербера і Вілсон має лише одне значення — буквальне. Мовець здійснює згадування не з метою передати власні думки: згадування виступає об'єктом для висміювання, несхвалення або іншого іронічного ефекту.

Розрізнення використання та згадування дає змогу особливо для іронічних повідомлень відокремити очікування та ставлення, закладені в буквальне повідомлення, від реальних очікувань та ставлення іронічного мовця до ситуації, жертви іронії, самого висловленого повідомлення тощо. Це вигідно, на думку Спербера і Вілсон, відрізняє теорію відлуння від теорії заперечення, адже остання не здатна якісно пояснити, навіщо мовцю говорити протилежне тому, що він намагається донести, якщо він не має наміру збрехати. У теорії відлуння ж мовець відмежовується від того, що згадує своїм

висловлюванням, але не обов'язково тому, що має на увазі протилежне: мовець може не вважати повторювану ним думку хибною, а лише занадто м'якою, наприклад, що також дає змогу прояснити більшу кількість іронічних випадків.

Теорія відлуння наділяє іронію привабливою інтуїтивністю: немає необхідності розглядати її як відхилення від нормальної комунікації, порушення одного з її правил, а отже вона сприймається природньо: «Якщо іронія — це лише різновид висловлювань-відлунь, то вона має виникати так само природно та спонтанно, як і висловлювання-відлуння загалом, і не потребуватиме окремих риторичних умовностей чи навчання» [119, с. 61-62]. Усувається необхідність для слухача «перебирати» декілька інтерпретацій висловлювання, перш ніж дійти правильної, адже в Теорії Доречності інтерпретація лише одна, і ключову роль для її досягнення відіграє фонове, обставинне, культурне та інше знання, що спільно поділяють мовець і слухач, та яке дає можливість слухачу одразу обирати найбільш доречну інтерпретацію висловлювання. Тобто, іронія буде сприйматися безпосередньо, без ускладнень та необхідності відкидати буквальне значення висловлювання аби підшукати підходяще контексту значення, яке мовець можливо намагається донести. Теорія відлуння-згадування отримала емпіричну перевірку в межах експериментальних прагматичних досліджень, здійснених Джулією Йоргенсен та її колегами.

Експериментальні дослідження почали використовуватися у межах сучасної прагматики відносно недавно, започатковані у 1970-1980-х роках, коли методологія нейро- та психолінгвістики стала застосовуватися до прагматичних явищ. Експериментальна прагматика запропонувала методи перевірки прагматичних теорій, а точніше їх прогнозів щодо того, як саме буде здійснюватися розуміння та інтерпретація того чи іншого прагматичного або мовного явища. В якості показників порядку здійснення когнітивної обробки мовної інформації, висловлювання або тексту, є швидкість реакції людини на

текст під час відповіді на контрольні запитання на істинність або інші опитування, швидкість читання, рух очей під час прочитання тексту, а також потенціалу, пов'язаного з подією (event-related potential), тобто активність ділянок мозку у відповідь на певний подразник, яка вважається за допомогою методів електроенцефалографії (ЕЕГ) або функціональної магнітно-резонансної томографії (фМРТ).

Йоргенсен та її колеги мали намір перевірити теорію відлуння-згадування, для чого сформували дві групи піддослідних, які мали виконати завдання з оцінюванням ступеня іронічності після прочитання ними певних історій, що містили іронію. Історії для обох груп були ідентичні, і відрізнялися лише тим, що доступ до контекстуальних тверджень, що мотивували іронію. Наприклад, в одній з історій фінальною реплікою було «Нудно, чи не так?». Експериментальна група, яка мала доступ до повного контексту, мала варіант історії, де ця репліка була сказана Гаррі до однокласниці Енн після того, як вони відвідали цікаву лекцію, при цьому іронічний потенціал висловлювання був закладений в тому, що до цього Енн скаржилася Гаррі на те, що ця лекція буде нудною. Контрольна група мала версію історії, яка не містила попередньої зустрічі з Енн.

Учасникам експерименту були запропоновані запитання на кшталт «Чому мовець сказав [заключне твердження]?», і вони мали відповісти, чи мав мовець іронічний, саркастичний або жартівливий намір. Результати показали, що тих учасників, які визнали іронію, було втричі більше в експериментальній групі, що мала повний обсяг контексту, порівняно з контрольною групою. Йоргенсен та її колеги дійшли висновку, що: «Результати підтверджують твердження про те, що люди не сприймають неправдоподібне ненормативне висловлювання як іронічне, якщо воно не перегукується з якимось попереднім вживанням, що є результатом, передбаченим теорією згадування про іронію» [75, с. 118].

Однак, для деяких дослідників (С. Атгардо, Дж. Вільямс, К. Барбе) результат експерименту доводить лише важливість фонові інформації для

розуміння та інтерпретації іронії [21; 117; 25]. Тобто, учасники дослідження з різних груп мали різний обсяг фонових знань, тому їх інтерпретації іронії різнилися, а елемент відлуння не відігравав такої важливої ролі: «Саме висловлювання, яке нібито перегукується з наступним іронічним висловлюванням, надає частину необхідної фонові інформації для визначення цільового висловлювання як іронічного» [117, с. 127].

Втім, пізніше Спербер і Вілсон переглянули свій підхід. Вони визнали обмеженість терміну «згадування», коли воно застосовується до настільки широкого спектру випадків іронічних висловлювань. Адже, якщо згадування передбачає ідентичне відтворення змісту оригіналу, тоді іронія, що включає в себе будь-яке перебільшення, парафраз або розширення змісту попередньо почутого, не може бути згадуванням. На це вказувала зокрема Акіра Утсумі, у своїй критиці теорії згадування стверджуючи, що теорія відлуння не може пояснити всіх випадків іронії та є «занадто вузькою» [115, с. 1780].

Саме тому, у книзі «Релевантність» (1995) Спербером і Вілсон була запропонована модернізована модель іронії, що включала в себе більш загальний термін «інтерпретація» або конкретніше «інтерпретаційна подібність» (*interpretive resemblance*): «[Іронія це] думка мовця, яка інтерпретується висловлюванням, сама по собі є інтерпретацією. Це інтерпретація думки когось іншого, крім мовця (або мовця в минулому)» [107, с. 238]. Інтерпретаційна подібність або подібність змісту зосереджується не на буквальному відтворенні оригіналу, а на вираженні його головних ознаках, загальному сенсі, а також власному ставленні: «Інтерпретаційну подібність <...> найкраще аналізувати як спільний доступ до логічних і контекстуальних імплікацій: чим більше спільних імплікацій, тим більша інтерпретаційна подібність» [119, с. 65].

Таким чином, відлуння розширюється від згадування, тобто прямого повторення попереднього висловлювання або думки, до безлічі варіантів

інтерпретацій та натяків на певне висловлювання або думку, що не передає її буквально.

Можна проілюструвати дану відмінність наступним чином. Припустимо, школяр говорить своїм друзям:

(5) а. Вчора батько похвалив мене за відмінну оцінку.

б. Якщо я буду добре вчитися, він подарує мені іграшкового робота.

(5б) може мати дві можливі інтерпретації: або школяр висловлює свою віру в те, що йому подарують іграшкового робота, тоді це буде прямим твердженням; або ж це може бути відлунням сказаного батьком, тобто певним чином повторювати його слова. Припустимо, батько сказав:

(6) а. Якщо ти будеш добре вчитися, я подарую тобі іграшкового робота.

б. Якщо ти будеш добре вчитися, я подарую тобі те, що ти давно хотів.

У випадку (6а) висловлювання сина було би буквальною відтворенням слів батька, всі імплікації між обома висловлюваннями збігалися б, тобто можна сказати, що син вдався до згадування. Але за умови (6б), син своїм висловлюванням вдався навіть не до непрямого цитування, а до вільної інтерпретації, що не є повноцінним відтворенням того, що сказав батько, а скоріше натяком на можливе значення його слів.

Така термінологічна заміна поняття «згадування» поняттям «інтерпретації», на думку Спербера і Вілсон, не є суттєвою та не впливає на саму суть механізму продукування та схоплення іронії, а лише дає можливість включити до розгляду весь спектр іронічних висловлювань.

Важливим для теорії Спербера і Вілсон є також ставлення мовця та його характер в іронічних висловлюваннях. На їх думку, воно неодмінно засновується на дистанціюванні мовця від тієї думки або висловлювання, що він повторює, тобто воно варіюється від м'якого несхвалення до прямої критики, глузування або презирства. Часто важливу роль у вираженні ставлення та ефективності його схоплення слухачем відіграють просодичні компоненти мовлення, тобто тон голосу та інтонація, а також жести та міміка:

«Репрезентуючи чиєсь висловлювання, або думки певного типу людей, або народну мудрість у явно скептичному, веселому, здивованому, тріумфальному, схвальному чи докірливому вигляді, мовець може висловити власне ставлення до висловленої думки, і доречність його висловлювання може значною мірою залежати від цього вираження ставлення. Іноді ставлення мовця залишається імпліцитним, його можна зрозуміти лише з тону голосу, контексту та інших паралінгвістичних підказок; в інших випадках воно може бути експліцитним» [107, с. 239].

Таким чином, інтерпретування іронічного висловлювання напряду залежить від декількох факторів: усвідомлення того, що висловлювання іроніста перегукуються з іншими висловлюваннями, думкою, суспільним уявленням тощо; здатності ідентифікувати джерело відлуння, яка залежить від спільного знання та контекстуальної інформації, якою володіє слухач; та схоплення того, що ставлення мовця до згадуваного ним передбачає певну міру дистанціювання та виражає несхвалення.

Підхід до іронії на основі відлуння також зазнав критичних зауваг з боку дослідників прагматики. Зокрема, Пол Сімпсон ставив під сумнів те, що всі іронічні висловлювання можна звести до формули відлуння. З його точки зору, аби проаналізувати в межах теорії відлуння іронічне висловлювання «Чудова погода для пікніку», вимовлене під час проливної дощу, необхідно вдатися спекулювання контекстом, тобто уявити попередню розмову мовця з вигаданим співрозмовником, який повідомив мовцю, що погода буде гарною, аби активізувався механізм згадування. Але навіть за відсутності такої попередньої розмови або відомостей про неї у ймовірного слухача, Спербер і Вілсон наполягають на існуванні «розпливчастого відлуння», яке стверджує, що не обов'язково брати до уваги не лише конкретні чужі або власні висловлювання для цитування — достатньо навіть звернутися до уявних очікувань, надій, чужого ставлення до чогось тощо [105, с. 37-38].

Сальваторе Аттардо також підсумував декілька вагомих критичних зауваг до теорії, запропонованої Спербером і Вілсон, що дозволили йому зробити висновок, що відлуння «не є ані необхідною, ні достатньою умовою іронічного статусу тексту» [21, с. 805].

По-перше, не всі висловлювання, що містять згадування, є іронічними, тобто для утворення іронії недостатньо однієї лише згадування. Спербер і Вілсон вказують, що просодичні маркери можуть використовуватися мовцями для означення іронії, але не акцентують на цьому як на обов'язковому елементі, тож не є зрозумілим, в який саме момент просто згадування перетворюється на іронічне згадування, що є значною прогалиною для вичерпного опису іронії. Так, наприклад, Аттардо вказує на спосіб жартувати або іронізувати, який передбачає навмисну відсутність будь-якого сигналу на жартівливість або несерйозність сказаного: «незворушний жарт» (dead-pan).

По-друге, розширення теорії відлуння до включення поняття інтерпретації, яке включає до області іронії можливість непрямого цитування, натяку та вільне відтворення висловлювань або думок навіть гіпотетичного співрозмовника, веде до нескінченної регресії: «...звідки С [слухач] знає, що М [мовець] не згадує чиєсь згадування про висловлювання?» [21, с. 805].

По-третє, коли єдиним фактором, що може допомогти слухачеві ідентифікувати іронію, слугує контекст, що явно несумісний, контрастний висловленому, слухач може тільки зробити висновок про іронію, тобто інференційно визначити іронічний статус висловлення. Наприклад, лише знаючи походження мовця, а саме те, що він є легальним іммігрантом в США, і спираючись на припущення, що він не став би висловлювати думку, що шкодить йому самому, слухач може зробити висновок про іронічність висловлювання «Ми повинні викинути всіх цих іммігрантів, легальних і нелегальних, зі США» [21, с. 806]. Лише так слухач може зробити висновок про те, що мовець, ймовірно, повторює чиюсь думку або висловлювання, але інтерпретація висловлювання як іронічного не відбулося за допомогу знання

про те, що воно є відлунням. До цього Рейчел Шаффер висловила подібну думку, стверджуючи, що Спербер і Вілсон «використовують наявність згадування для визначення іронії та іронію для визначення наявності згадування» [99, с. 16].

Елені Капогіанні також звертає увагу на те, що теорія відлуння не здатна пояснити усі можливі варіанти іронії, наприклад, абсурдні висловлювання, що очевидно не є ані згадуванням, ані посиленнями, інтерпретацією чи навіть натяком на чийсь іншу думку або висловлюваннями. Наприклад, мати може запитати сина, чи йде він завтра до школи, на що отримає відповідь «Ні, я їду на своєму єдинорозі на Аляску», що очевидно вказує на безглуздість запитання [79, с. 627].

Пізніше, теорія відлуння Спербера і Вілсон була розширена знову, на цей раз прагматиками Роджером Кройцем і Семом Глюксбергом. Їхня теорія відлуння-нагадування (*echoic reminder theory*) націлена на те, щоб нагадати слухачеві про їхні попередні очікування, зробивши на них натяк у власному іронічному висловлюванні: «Сем Глюксберг і я модифікували відлуння Спербера і Вілсона, припустивши, що мета словесної іронії — нагадати слухачам або про оцінки, або про різні прогнози, зроблені потенційними жертвами» [81, с. 63]. Даний підхід передбачає, що іроніст може посилатися фактично на будь-що: попередній стан справ або подію, очікування свої або чужі, загальноприйняту норму, гіпотетичне висловлювання тощо, — тобто що нагадування носить більш загальний характер та служить лише для того, щоб продемонструвати його невідповідність теперішнім контекстуальним обставинам. Таким чином, слухачу не обов'язково намагатися ідентифікувати джерело відлуння-нагадування, аби зрозуміти, що мовець іронізує: достатньо просто усвідомити відірваність висловленого від контексту та те, що мовець не висловлює власної думки зараз, а своє ставлення до чогось іншого.

Отже, теорія відлуння як намагання пояснити механізм іронії здійснила значний поштовх до перегляду властивостей іронії у сучасній прагматичі,

поглянути на традиційний підхід під новим кутом зору. Якщо Грайс сформулював основу для прагматичної оцінки іронії, Спербер і Вілсон заохотили все більше дослідників до прагматичної дискусії.

2.3 Теорія іронії як удавання (Г. Кларк, Р. Герріг)

Герберт Кларк і Річард Герріг також висловили своє критичне ставлення до теорії іронії як відлуння, віднайшли контрприклад, що демонструють недостатність її пояснювальних здібностей явища іронії. Вони стверджують, що теорія Спербера і Вілсон «не описує жодних критеріїв для визначення того, що є можливим імпліцитним відлунням, а що ні» [32, с. 124]. Тобто, використання поняття відлуння є недовірливим, коли під нього може підпадати будь-що, та коли воно не описує, здається, ніякого особливого механізму, що відрізнявся б, наприклад, від алюзії. Кларк і Герріг наводять приклад есею «Скромна пропозиція» Джонатана Свіфта (1729) в якості прикладу такої іронії, що не може пояснити більш строга первинна теорія відлуння-згадування, так само як і теорія іронії як протилежності Грайса. У своєму есеї Свіфт вдається до «порад» для бідних сімей Ірландії їсти своїх дітей, які не потрібні ні батькам, ні громаді, ні державі, та зробити таким чином з них хоч якусь користь для суспільства [113]. Звісно, цей есей не варто сприймати буквально, він є прикладом щонайменше іронії, але багато дослідників визнають за ним сатиричний характер. При цьому, твір не просто містить іронічні висловлювання — він сам повністю є іронічним повідомленням. Залучаючи даний есей в якості контрприкладу до теорії іронії як відлуння, Кларк і Герріг стверджують: «Малоймовірно, що хтось коли-небудь виголошував весь есей або висловлював весь його зміст, або що обід ірландських дітей коли-небудь був частиною “народної мудрості або загальноприйнятих думок”» [32, с. 123]. Якщо ж це так, тоді будь-який текст, будь-яке висловлювання може вважатися відлунням чогось, що робить саме поняття «відлуння» пустим. Водночас, не можна припустити, зважаючи на складність та об'єм такого іронічного повідомлення, що воно, згідно традиційному підходу, мало би просто на меті

ствердити протилежне до того, що висловлюється. Іронічний есей Свіфта скоріше спрямований висміяти та висловити невдоволення тим, що стверджує.

Втім, головні теоретичні зусилля Кларк і Герріг зосередили на пошуку кращих пояснень і врешті формулюванні альтернативної прагматичної теорії іронії, в центрі якої постало удавання (pretense). Кларк і Герріг у роботі «Про теорію іронії як удавання» («On the Pretense Theory of Irony») (1984) пропонують новий підхід, заснований на переосмисленій позиції Грайса та на концепції подвійної аудиторії іронії Генрі Фаулера. Теорію іронії як удавання у найзагальніших рисах можна описати як таку, що передбачає, що вдаючись до іронії, мовець «вдає з себе нерозумну (injudicious) людину, звертаючись до непосвяченої (uninitiated) аудиторії», а також «має намір, щоб адресати іронії розпізнали цю іронію і таким чином побачили його ставлення до мовця, аудиторії та висловлювання» [32, с. 121].

На думку Кларка і Герріга, теорія іронії Грайса була неправильно оцінена з боку прагматиків, зокрема Спербером і Вілсон. Вони відкидають критику, спрямовану проти стандартної прагматичної теорії та того, що вона ніби визначає іронію як твердження, що виявляє власну суперечливість, в якому говориться одне, а мається на увазі інше. Натомість, найбільше Кларка та Герріга цікавить інший аспект традиційного підходу, до якого апелює і Грайс у своїй праці «Подальші нотатки щодо логіки та розмови» («Further Notes on Logic and Conversation»): «Бути іронічним це, перш за все, удавати (to pretend) (як передбачає етимологія), і поки хтось [мовець] хоче, щоб удавання було впізнане як таке, оголошення про нього як про удавання зіпсувало би ефект» [65, с. 54]. Даний пасаж перегукується із еллінським уявленням про іронію, яке закладене в самих давньогрецьких коренях цього слова — висміювати, вдавати невігластво. Таким чином, зосередження на удаванні замість протилежності дозволяє під новим кутом поглянути на наміри мовця, який не просто стверджує щось, протилежне власним думкам та ставленню, а навпаки вдає з

себе невігласа. Це звертає нас до сократівської іронії та вихідного тлумачення постаті іроніста, здійсненого ще Арістотелем.

Друге положення, на яку спирається теорія іронії як удавання, є наявність «непосвяченої» аудиторії, що бере свій початок із визначення, запропонованого Фаулером у «Словнику вжитку сучасної англійської мови» («A Dictionary Of Modern English Usage») (1926). Однією з цілей Фаулера було намагання виокремити іронію від інших понять, що часто сприймаються споріднено поряд із нею, як сарказм, пародія, сатира, цинізм, образи і дотепність, які він окреслює, разом з іронією, як вісім форм гумору. Порівняння форм він викладає в таблиці. Фаулер виокремлює мотив або мету іронії як ексклюзивність, яка здійснюється шляхом констатації факту; методом іронії є містифікація; аудиторією є так зване «внутрішнє коло» [47, с. 241].

На жаль, Фаулер не надає більш розлогих пояснень щодо констатації факту як сфери іронії та містифікації як її методу, але подальші роз'яснення щодо ексклюзивності та аудиторії можна знайти і його визначенні іронії: «Іронія — це форма висловлювання, яка постулює подвійну аудиторію, що складається з однієї частини, яка чує і не розуміє, та іншої частини, яка, коли мається на увазі більше, ніж здається на перший погляд, свідома щодо як цього більшого, так і щодо нерозуміння сторонніх (outsiders)» [47, с. 295]. Він описує, як це виражається у різних видах іронії: вона є потрібною як для сократівської іронії (догматисти — зовнішнє коло, а учні або ті, хто знайомі з майєвтичним методом Сократа — внутрішнє), драматичної іронії (незнаючі персонажі та глядачі, що бачать усю картину події, відповідно) та іронії долі (більшість, несвідомі закономірностей подій, та ті рідкісні люди, для яких доля не є випадковістю відповідно). Хоча Фаулер не згадує ані вербальної іронії, ані самого слова «удавання», Кларк і Герріг застосовують його підхід до іронії як до такої, що обов'язково потребує подвійної аудиторії аби здійснитися, та адаптують його до своєї сучасної теорії іронії як удавання.

Вони пропонують розглядати іронію як здійснення висловлювання таким чином, аби непосвячена аудиторія (зовнішнє коло) зрозуміла одне значення, поверхнєве, а посвячена аудиторія (внутрішнє коло) вхопила інше, більш глибоке. Метою цього є висловлення іроністом власного ставлення, але головним чинником утворення іронії є відчуття таємної близькості між внутрішнім колом та мовцем. Мета здійснюється тоді, коли мовець вдає з себе невігласа, здійснюючи висловлювання, що заслуговує на засудження або обурення, та за умови, що існує зовнішнє коло, реальне або уявне, яке не усвідомлює «підміни». Тоді мовець (М) вдає для посвяченої аудиторії (А), що він від особи невігласа (М') говорить до непосвяченої аудиторії (А'): «А' через незнання має намір не помітити цього удавання, сприйняти М як такого, що говорить щиро. Але А, як частина «внутрішнього кола», покликана бачити все — удавання, недобррозичливість М', невігластво А', а отже, і ставлення М до М', А' і до того, що М' сказав» [32, с. 122]. Таким чином, постулюється три жертви іронії: невіглас, що говорить нерозумні речі (іроніст може посилатися як на конкретну особу, висловлені кимось думки, так і на групу однодумців, впізнавані типи людей); аудиторія, що не бачить іронії, та є зовнішнім колом непосвячених; а також, частково, самі думки або нерозумні висловлювання.

Втім, аби іронія здійснилася таким чином, як передбачають у своєму підході Кларк і Герріг, аудиторія частина аудиторії все-таки розпізнала удавання мовця, його дійсне ставлення до об'єкту іронії, до своєї «ролі» та того, що він у ній висловлює: «Мовці не просто іронічні: вони іронічні лише для певних слухачів» [32, с. 124]. Так як іроніст не повідомляє аудиторії про своє удавання, свою іронію, вона має сама виявити іронію та розпізнати усі супровідні мотиви мовця, тобто бути «посвяченою». Керівним аспектом, що дозволяє слухачу здійснити таке складне судження, є спільна мова (*common ground*), яку він поділяє з мовцем, що іронізує.

Концепція спільної мови була розроблена в розвідках Кларка з психології і набула свого сучасного вигляду в його статті «Внесок у дискурс»

(«Contributing to Discourse») (1989). Він стверджує, що аби бути успішною, комунікація потребує здійснення внесків (contributions) з боку усіх її учасників. Але це передбачає значно більше, ніж просто почергове висловлення правильних речень в правильний момент: мовці мають переконатися, що їх слухають, чують та розуміють, а також, в свою чергу, давати змогу переконатися наступному мовцю, що їх висловлювання були успішними. Це правило дещо нагадує Принцип Кооперації Грайса, але відрізняється тим, що враховує, що кожен учасник комунікації привносить у розмову свій власний «багаж»: уявлення та переконання, фонові знання тощо. У такому випадку, важливим для порозуміння є також ступінь, у якій даний «багаж» перекликається, перетинається та поділяється усіма учасниками розмови [31, с. 259-260]. Сприйняття іронії, таким чином, також залежить від того, в якій мірі мовець та аудиторія поділяють певні сприйняття, уявлення та знання. Іронізуючи, мовець має усвідомлювати це та співвідносити свої висловлювання з тим рівнем спільної мови, що він має з аудиторією, інакше його удавання та іронія не будуть зрозумілі. Розгортаючи дану думку, Роджер Кройц, на основі розвідок Кларка, пропонує власний принцип можливості виводу (principle of inferability): «Коли люди вважають, що інші можуть правильно висновувати їхні комунікативні наміри, вони повинні сміливо використовувати вербальну іронію. Однак, якщо вони вважають, що можливість висновувати є низькою (як у випадку з незнайомцями), тоді вони повинні підстрахуватися і не використовувати таку мову» [81, с. 45].

Наприклад, уявімо, що компанія друзів — Марія, Петро та Василь, — відвідали кіносеанс разом. Під час перегляду, Петро і Василь пошепки ділилися між собою враженнями від фільму та погодилися, що він був нудним, тоді як Марія не брала участі в обговоренні, уважно дивлячись кіно. Вийшовши з кінозалу, Петро запитав у Василя «Цікавий фільм, чи не так?», на що Марія може погодитися, не маючи знання про те, що обидва Василь та Петро вважають його нудним. Таким чином, вона не може бути учасником

іронії Петра, тоді як Василь, маючи більший рівень спільної мови із Петром, є «внутрішнім колом» та може сприйняти іронію. Втім, запитавши те саме Марію, Петро вдався б фактично до обману, адже вона не має жодного засобу розпізнати його іронію за відсутності хіба що достатніх підказок з його боку.

Варто зауважити, що спільна мова має багато вимірів і не є особливістю, що характеризує стосунки лише між людьми, що добре знають одне одного. Наприклад, стоячи в черзі на касі супермаркету або очікуючи автобус, люди вже поділяють певний спільний контекст, до якого можна апелювати, іронізуючи. Існує також безліч способів додатково сигналізувати про свою приналежність або прихильність до певних поглядів, наприклад, вдягаючи на матч символіку команди, за яку вболівають, розкриваючи деталі про себе під час знайомства тощо.

Окрім цього, навіть за умови, коли спільної мови бракує або коли її рівень є незначним, мовець все одно може сигналізувати про іронію за допомогою іронічного тону голосу, жестів, міміки тощо — спектр таких сигналів є широким. Вони є зайвими, коли іронія здійснюється між людьми, що добре знають один одного — найбільш поширеним і дієвим в таких випадках для іроніста є взагалі позбутися будь-яких емоційних підказок для слухача, витримувати незворушний вираз обличчя та байдужий тон голосу, — але коли мовець іронізує на більш широку аудиторію, він має враховувати різницю в рівні спільної мови серед слухачів та те, яким саме чином вони мають сприйняти іронію.

Про іронічний тон голосу говорив ще Грайс, вважаючи його обов'язковим, але не описуючи достатнім чином механізм, завдяки якому тон голосу може вважатися іронічним [65, с. 125]. Кларк і Герріг вважають, що іронічний тон голосу є частиною удавання, адже іроністи ніби «залишають власний голос замість інших», як роблять це актори на сцені [32, с. 122].

Іронічний тон голосу, а також спільна мова — два аспекти іронії, які згідно Кларка і Герріга, теорія іронії як відлуння та як заперечення не

враховують достатньо та не можуть пояснити. Саме завдяки удаванню також, здається, стає можливим розкрити сутність ще однієї особливості іронії — асиметрії афекту (*asymmetry of affect*), що виявляється в тому, як іроністи схильні використовувати позитивні твердження для здійснення негативних, а не навпаки. Наприклад, іронізуючи, мовець схильний був би сказати про погану ідею «Яка чудова ідея», аніж про хорошу «Яка дурна ідея». Кларк і Герріг пояснюють цей феномен схильністю людей, що перебувають в невігластві, до норм досконалості, тобто до того, аби дивитися на все крізь рожеві окуляри, тому мовець і вдає з себе саме таку людину, цим самим іронізуючи над цим [32, с. 122].

Розробка теорії іронії як удавання викликала палкі дискусії та критику з боку прихильників теорії відлуння. Д. Спербер у своїй статті «Вербальна іронія: удавання чи відлуння-згадування?» (1984) аналізує запропонований Кларком і Геррігом підхід, та приходять до висновку, що удавання не є ані достатньою, ані необхідною властивістю іронії. Він стверджує, що згідно характеристиці удавання, воно накладає більш суворі умови на розпізнавання удавання: мало лише того, що Кларк і Герріг зазначають, що «іроністи можуть вдавати... якщо тільки вони можуть змусити цільову аудиторію розпізнати удавання» [32, с. 124]. Існування «подвійної аудиторії» вимагає, аби справжній адресат іронії не тільки впізнав, кого вдає з себе іроніст, а й ідентифікував правильно пару мовець-аудиторія, для якої висловлювання не звучатиме як удавання. Тобто, іронія як удавання може охопити значно менший обсяг іронічних випадків, ніж іронія в межах підходу відлуння-згадування. Окрім цього, пише Спербер, «теорія удавання не в змозі відрізнити власне вербальну іронію від інших вербальних проявів зневажливого ставлення, наприклад, пародії, хоча ця відмінність є очевидною» [108, с. 133].

Удавання дійсно поширюється на багато соціальних та лінгвістичних явищ, тому іронії виділена лише певна ніша в цьому широкому явищі, поряд з іншими формами непрямой мови, пародією, іграми тощо. Можна сперечатися,

що згадування, а тим більше інтерпретація, які є центральними елементами теорій відлуння, також охоплюють не лише явище іронії, але поряд із ними постає інша важлива характеристика — висловлення власного ставлення через несумісність згадуваного з дійсним контекстом. Стосовно відлуння це не видається таким ясним.

Закид Спербера стосується також того, що не в усіх випадках іронії здійснюється акт удавання. Наприклад, якщо Білл висловить явну брехню і буде вважати, що всі йому повірили, Джуді може іронічно сказати «Яка кмітлива брехня!» [108, с. 133] З точки зору Спербера, Джуді не може вдавати, що вона є Біллом, який вважає свою брехню успішно нерозкритою, тоді як всі виявили її, адже навіть якщо Білл може так вважати, він не став би це вимовляти. Втім, на наш погляд, ця заувага є дещо спекулятивною стосовно поняття удавання, якому до цього відводилася характеристика дуже широкого, яке також охоплює пародію. Пародії та інші комічні форми удавання можуть залучати гіперболічне зображення об'єкту удавання. У такому випадку, цілком можливо, що Джуді зобразила невігластво Білла у ще більш явній формі, такій, що дозволила б йому заявити про це явним чином. Другий контрприклад — іронії, що містять внутрішнє протиріччя, на кшталт: «Джонс, цей вбивця, цей злодій, цей негідник, справді благородний чоловік!» [108, с. 133]. Спербер наголошує, що в даному випадку не утвориться пари мовець-аудиторія, які погодилися б на неіронічному прочитанні даного висловлювання. Водночас, стверджує він, його можна пояснити в рамках теорії відлуння, адже вираз «благородний чоловік» може бути відлунням ідеї Джонса про самого себе як про хорошу людину. Однак, на нашу думку, мовець може вдавати людину, яка не бачить протиріччя в своїх словах з точки зору логіки (паралогізм) або етики, при цьому аудиторія, що може сприйняти іронію буквально, не обов'язково має її приймати — вона може бути щиро обурена даним судженням, що продемонструє її як необізнану стосовно іронічної інтенції мовця.

Ще один контрприклад до теорії іронії як удавання стосується широко ввічливих або правдивих висловлювань, використаних іронічно. Наприклад, мати попросила сина прибрати в кімнаті, але коли заходить до неї, бачить повсюди безлад; тоді вона промовляє «Я так люблю охайних дітей». Дане висловлювання є буквально правдивим: навряд іронія криється в тому, що мати насправді любить неохайних дітей. Але контраст між її висловлюванням-констатацією, що можна було би сприйняти за похвалу, та реальною ситуацією, яка сигналізує про порушення попереднього прохання або усталеного порядку, та не заслуговує похвали — якраз дозволяє іронії здійснитися.

До вирішення проблеми із неможливістю аналізу даного прикладу та його подібних в межах теорії іронії, Кларк у своїй праці «Використання мови» («Using Language») (1996) застосовує дещо новий підхід, що засновується на положенні про те, що комунікація не являє собою процес окремо говоріння мовця та окремо слухання слухача, а скоріше спільну дію обох [33]. Відтак, Кларк розглядає вербальну іронію як спільне удавання іроніста та слухача та стосується не особи, а ситуації: «Іронія викликана їхнім спільним удаванням у реальній ситуації, що подія в уявній ситуації відбувається» [115, с. 1782]. Тобто, іронія у прикладі з матір'ю та неохайним сином здійснюється завдяки залученості обох до спільного удавання, що ніби мати хвалить сина за чисту кімнату. Однак, як зазначає дослідник мови та іронії зокрема Акіра Утсумі, цей підхід все одно не дозволяє відрізнити іронію від неіронії, а також постулює нові проблеми: по-перше, проблематичним є закладене в спільній залученості припущення, що слухач заздалегідь має усвідомлювати та розділяти іронічний намір мовця, адже часто цей намір є неочікуваним для слухача та потребує додаткового виводу; по-друге, даний підхід все ще не надає достатнього інструментарію аби відрізнити іронію від пародії; по-третє, незрозумілим є те, кого варто вважати жертвою іронії та яким є ставлення спільного удавання до жертви [115, с. 1782].

Отже, головною та беззаперечною перевагою теорії удавання відносно теорії відлуння є те, що вона може пояснити, як твори на кшталт «Скромної пропозиції» Свіфта є суцільним актом іронії. Тоді як, згідно підходу на основі відлуння — увесь есей є згадуванням або інтерпретацією чийогось конкретного висловлювання або ідеї, Кларк і Герріг стверджують, що адвтуру достатньо просто удати з себе таку людину, не обов'язково реальну існуючу, або збірний образ людини, яка могла б висловити або вважати щось подібне, аби іронія вдалася. Тобто, на їх погляд, не все те, що можна пояснити за допомогою удавання, можна пояснити за допомогою відлуння. Водночас, Спербер і Вілсон стверджують кардинально протилежне: це теорія удавання розмиває межі іронії, при цьому не може чітко пояснити приклади, що легко вписуються в теорію удавання [48, с. 73-79].

Не дивлячись на палкі дискусії між прихильниками теорії відлуння та теорії удавання, основні положення обох підходів мають більше спільного, аніж видається на перший погляд. Катаріна Барбе здійснює детальний аналіз обох теорій із застосуванням компаративного підходу, та оформлює результати в порівняльній таблиці за такими ознаками як: невідповідність слів та сенсу іроніста, підміна, іронічний тон голосу, жертви, ставлення, спільна основа, призначення іронії тощо [25, с. 50]. Варто розкрити основні точки доторку, в яких обидві теорії досягають консенсусу або відносно збігаються.

Для обох теорій характерним є невідповідність: у теорії відлуння вона виявляється в розбіжності слів та ставлення мовця, а в теорії удавання — між удаваною особою та реальною особою іроніста. Тобто, обидві теорії містять підміну в якості своєї основи: мовець в першому випадку замінює власне ставлення чужим висловлюванням; а в другому — «голосом» і думками іншої особи. Пропонується опис мовця як такого, що приховує своє власне ставлення за бар'єром чужих реальних або уявних думок, але імпліцитно бажає, аби слухач розпізнав цей намір, а також дійсне ставлення мовця.

Обидві теорії визнають важливість іронічного тону голосу в процесі донесення іронічного повідомлення, та навіть описують його роль схожим чином: як здійснюючи відлуння чужого висловлювання або думки, так і удаючи із себе когось іншого, мовець ніби пародіює іншого, навіть на рівні того реальних або уявних форми і способу, яким інший висловив або міг висловити думку.

Необхідність наявності жертви іронії також визнається водночас як прихильниками теорії відлуння, так і теорії удавання. В одному випадку, жертвами стають учасники, чий висловлювання згадуються або інтерпретуються іронічного, а також ті, хто не зрозуміли іронії. В іншому ж розгляді, жертвами є та особа, яку вдає мовець, та частина аудиторії, що є «непосвяченою», тобто не розуміє, що іронія здійснилася.

Реципієнт іронії стає жертвою саме через те, що іроніст висловлює здебільше негативне ставлення до нього, значно рідше — позитивне. Кларк і Герріг пояснюють це схильністю нерозумних людей бачити все в позитивному світлі, саме тому іронія через позитивні слова передає негативне ставлення. Спербер не погоджується, спираючись на те, що різні культури та суспільства можуть по-різному ставитися до дійсності та не носити «рожевих окулярів» [108, с. 134]. Теорія відлуння, втім, не надає жодного пояснення явищу асиметрії афекту. Однак, вона також відводить ставленню критично важливе місце в механізмі іронії. Теорії відлуння і удавання також загалом сходяться на тому, що вбачають в якості мети іронії здебільше критицизм, Карл і Герріг, спираючись на визначення Фаулера, враховують також солідарну або інтимну функцію іронії, що виявляється у зближенні іроніста та внутрішнього кола аудиторії на основі дистанції із зовнішнім колом.

Кларк і Герріг у своїх розвідках зосереджуються на аспекті спільної мови, спільного фонового знання у процесі розуміння іронії аудиторією, виділяють його як ключове. Це не є таким само ясно проявленим у теорії відлуння, але спільний контекст або спільна мова є необхідною для розуміння

іронічного відлуння: аби слухач зрозумів посилання на думку або висловлювання, яке здійснює іроніст, йому необхідно також мати доступ до них або хоча б мати змогу припустити, на що мовець може натякати.

З огляду на те, що теорія відлуння та теорія удавання по-різному пояснюють підміну та невідповідність в процесі висловлення іронії, схильні відводити роль жертви різним учасникам іронії, а також акцентують увагу на різних функціях іронії в комунікації, варто сказати, що ключовими для іронії стають наявність ставлення, переважно негативного, наявність невідповідності між змістом того, що мовець ніби намагається видати за власне ставлення, та його дійсним ставленням, а також контекст і певний рівень спільної мови між аудиторією та мовцем або невербальних підказок про здійснення іронії (тон голосу). Саме ці компоненти вирізняють іронію серед інших форм образної мови, адже ключове відношення між вираженим та дійсним ставленням мовця виражається щоразу в конкретному контексті, що додає нових умов для продукування та розуміння іронічного значення та виключає можливість оцінити іронію лише як протилежність або звести до статусу акту порушення певної максими спілкування.

2.4 Модифікації та переосмислення трьох основних теорій іронії

В подальшому з'являлося ще більше Нео-Грайсівських описів іронії, що не були зосереджені на удаванні як такому, але шукали відповіді до критики з боку прихильників теорії відлуння. Можна виділити три найвідоміші Нео-Грайсівські концепції іронії останніх років: іронії як «відвертої неправди», а також гумористичної іронії Марти Дайнел (2013, 2014, 2017, 2018); сюрреалістичної іронії та ролі контексту для іронії Елені Капогіанні (2011, 2016, 2021); теорія «так-ніби» (asif-theory) Джоани Гармендії (2010, 2011, 2013, 2014, 2018). Кожна з концепцій має свої власні точки інтересу та може бути досліджена та розглянута окремо, однак ми зосередимося на загальних рисах та окреслимо зміст головних характеристик іронії, які ці підходи пропонують спільно та щодо порядку опису яких вони мають згоду.

Нео-Грайсівські концепції пропонують три головні умови, які характеризують іронію. Першою з них є наявність відмінності, невідповідності, контрасту, заперечення або протиставлення, певного зіткнення між тим, що сказано, і реальністю. Гармендіа стверджує, що ця риса є спільною для кожного іронічного висловлювання [51]. У своїй теорії «так-ніби» вона розвиває термін, уведений Грайсом для позначення особливості іронічного мовця як такого, що не говорить, а «робить вигляд, ніби говорить»: «А сказав або зробив вигляд, ніби сказав (make as if to say), це щось, у що він не вірить» [67, с. 34]. Цей вираз пов'язують з удаванням, характерним іронії, але ключем до його розуміння є невідповідність іронічного висловлювання переконанням мовця. Гармендіа наголошує на тому, що ця невідповідність не є помилковою, а навпаки, подібно брехні, здійснюється мовцем навмисно: «Що відрізняє іронію від брехні, так це те, що мовець повинен прагнути, щоб слухач визнав як невідповідність, так і намір зробити її впізнаваною; тобто невідповідність має бути явною» [48, с. 35]. За буквальним значенням слухач розпізнає іронічний зміст завдяки так званим «місткам» (bridge content) висловлювання — супровідним імплікатурам, які пов'язують буквальне та іронічне значення, а також надають несуть інформацію, що надає сенс використанню саме іронічного висловлювання замість буквального [48, с. 38].

Дайнел також стверджує, що іронія «навмисно продукується у формі відвертої неправди... з метою створення імплікатури спілкування, яка має бути належним чином розпізнана слухачем» [42, с. 404]. Вона також звертає увагу на елемент удавання, присутній в іронії, адже мовець не може явно попередньо вказати на присутність невідповідності його слів та переконань. Таким чином, розпізнаванню іронії та донесенню імпліцитного оціночного значення іронічного висловлювання сприяють фонові знання або спільна мова мовця зі слухачем. Відверта неправдивість, згідно класифікації вербальної іронії Дайнел, виконується для трьох типів іронії: іронії пропозиційної заперечення (propositional negation irony), іронії ідейного/концептуального

перевертання (ideational reversal irony) та сюрреалістичній іронії [77]. Іронія пропозиційного заперечення ґрунтується на вербальному запереченні або на протилежних семантичних відношеннях як протиставлення або антонімія тощо та напряду є порушенням Максими Якості. Іронія, стверджує Дайнел, може засновуватися також на ідейному перевертанні: коли йдеться про іронічні вигуки, цитати, риторичні запитання, літотичні або гіперболічні висловлювання, метафори тощо, заперечення присутнє імпліцитно, відбувається зміна семантичного значення неправдивого лексичного елемента у висловлювання або загального прагматичного значення цілого висловлювання. Подібним чином можна пояснити сюрреалістичну іронію, в основі якої хоч і не лежить заперечення або перевертання сенсу, але її можна розглядати як таку, що ґрунтується на загальновідомій неправдивості, демонструючи внутрішній абсурд, як у висловлюванні «Ні, полечу на своєму єдинорозі на Аляску!» у відповідь на запитання «Чи підеш ти сьогодні до школи?» Капогіанні, розвиваючи поняття сюрреалістичної іронії, також стверджує, що її необхідною умовою, як і вербальної іронії в цілому, є контраст або конфлікт між переконаннями іроніста та його мішені, а також очікуваннями іроніста і реальністю [77]. Єдиний тип іронії, який виділяє Дайнел, але який, на перший погляд, не задовольняє цієї умови, є правдоподібна іронія, як у прикладі з мамою та неприбраною кімнатою сина. Втім, попри свою правдивість, можна припустити, що те, що говориться в такому іронічному висловлюванні, порушує Максиму Доречності, оскільки не узгоджується з переконаннями мовця щодо реального контексту. Тоді слухач має зробити висновок про відверту неправдиву «нібито імплікатуру» (наприклад «Мені подобається, що ти тримаєш кімнату в чистоті») та вивести центральний зміст іронічної імплікатури («Мені не подобається, що в твоїй кімнаті брудно») [42, с. 432].

Якраз із цим пов'язана друга необхідна умова іронії з точки зору представників Нео-Грайсівської концепції: через контекст проясняється

значення іронічного висловлювання, тому він займає важливу роль як в розвідках Дайнел, так і Гармендії. Капогіанні стверджує важливість як безпосереднього контексту, що супроводжує іронічне висловлювання, так і контекст як фонові знання: сукупність попередніх контрастних точок у передісторії висловлювання, таких як конфлікт між відповідними цілями та переконаннями іроніста та об'єкта іронії, або розбіжність між їхніми надіями та очікуваннями та контекстуальними факторами, які потенційно можуть їх збити з пантелику [77, с. 54]. На її думку, різні типи іронії потребують різний обсяг залученого контексту, щоб бути інтерпретованими правильно. Зокрема, іронію, засновану на пропозиційному та ідейному запереченні, можна вважати сильно залежною від контексту (висловлювання «Яка чудова погода!» може бути сприйняте буквально або небуквально в залежності від контексту), тоді як сюрреалістична іронія може не сприйматися буквально взагалі, незалежно від контексту. Втім, несподіваність є необхідною умовою для характеризування висловлювання як іронічного, а це може бути досягнуто за допомогою невідповідності дійсному контексту: «Іроніст говорить те, що не відповідає припущенням і очікуванням, створеним контекстом» [77, с. 54]. Чим більшою є невідповідність, тим більшим буде гумористичний ефект зокрема для сюрреалістичної іронії. Це доводить дослідження Капогіанні з 30 учасниками, яким було запропоновано 54 приклади різних, успішних та неуспішних, іронічних взаємодій, які мали бути оцінені як гумористичні або негумористичні. Результати продемонстрували кореляцію між сюрреалістичною іронією, що має високу невідповідність висловлювання до контексту, та гумористичним ефектом [76].

Третя умова стосується комунікативних цілей іроніста, його намірів та ставлення. Думка, що вербальна іронія за своєю суттю виражає ставлення мовця, несе в собі певну оцінку або судження про об'єкт іронії, властиве більшості прагматиків іронії (зокрема, Грайс, Гаверкейт, Кумон-Накамура, Аттардо, Утсумі, Гармендіа, Партінгтон, Капогіанні, Гіббс, Спербер і Вілсон,

Дайнел тощо). Партінгтон навіть стверджує, що саме оцінку можна вважати єдиною невід'ємною умовою іронії вербальної, ситуативної, а також самого поняття іронічного, визначаючи механізм іронії, відтак, як процес заміни очевидної оцінки тією, що видобувається внаслідок виявлення іронічної імплікатури [92]. Серед представників Нео-Грайсівської концепції існує загальна згода, згідно якій найчастіше комунікативний намір іроніста є критичним або загально негативним: «Іронізуючи, мовець виражає критичне ставлення — негативно оцінне пропозиційне ставлення» [49, с. 403]. Втім, окрім негативно-оцінної іронії (іронічна критика) виділяють також випадки позитивно-оцінної іронії (іронічна похвала), наприклад «Ти впорався просто жахливо!», сказане комусь, хто отримав вищий бал. Дайнел пропонує розглядати такі приклади як такі, що містять намір донести щось більше, аніж просто похвалу, а саме приховану ноту критики [42, с. 448]. Застосовуючи поняття «містку», уведені Гармендією, можна уявити, що відмінник екзамену багато переживав перед екзаменом та жалівся другові, що не впевнений в своїх силах та знаннях, тоді висловлювання «Ти впорався просто жахливо!» буде містити більше, ніж зворотній зміст «Ти впорався чудово», а саме «Твої сумніви були нерозумні» або «Я втомився від твоїх сумнівів» [49, с. 406]. Тобто, слухач має «просіяти» цілий набір супутніх імплікатур, щоб зрозуміти комунікативний намір іроніста, і згідно Капогіанні, цей процес потребує визначення пріоритету одних імплікатур над іншими та ідентифікації центральної оціночної імплікатури [78].

Інший Нео-Грайсівський підхід пропонує Сальваторе Аттардо, висувуючи теорію доречної недоцільності (*relevant inappropriateness*). Вона є супутньою іншим теоріям цього штибу, але являє собою розширення підходу Грайса, пропонує поняття «недоцільності» (*inappropriateness*) як «необхідну і достатню причину іронії у висловлюванні» [21, с. 806]. Аттардо пропонує розглядати іронію як таку, реконструкція значення якої є повністю вивідною та по суті абдуктивною. Тобто, жоден аспект іронічного значення не подається в

тексті, окрім презумпції про доречність, що робить іронію суто прагматичним феноменом.

За Аттардо, висловлювання є іронічним, якщо воно є контекстуально недоцільним, але при цьому доречним (relevant): «Іронія — це, по суті, недоречне висловлювання, яке, тим не менш, є доречним у контексті» [21, с. 823]. Відтак, іронія вимовляється мовцем навмисно, з усвідомленням контекстуальної недоцільності, а також передбачає, що мовець має намір, аби слухач визнав доречну недоцільність та іронічну навмисність висловлювання. Доцільність визнається Аттардо так: «Висловлення є контекстуально доречним, якщо всі пресупозиції висловлювання ідентичні або сумісні з усіма пресупозиціями контексту мовця, в якому висловлювання вимовляється, за винятком будь-якої ознаки, що явно тематизується і заперечується у висловлюванні» [21, с. 818]. Теорія доречної недоцільності настановує Аттардо на необхідність розширити Принцип Кооперації Грайса, доповнивши його п'ятою Максимою «бути доцільним», яку слід відрізнити від Максими Доречності або правдивості. При цьому, зазвичай іронія використовується для вираження негативного оціночного судження про певну подію або ситуацію, втім дослідник не виключає можливості й позитивної оцінки.

Ще однією теорією, яка продовжує розвідки Грайса, є пропозиція Герберта Колстона розглядати контраст у центрі іронії, що дозволило б пояснити випадки, коли присутнє порушення Максими Якості, а іронія не утворюється, а також ситуації, в яких іронія не супроводжується внутрішнім протиріччям значень висловлювання [38].

Інші сучасні концепції іронії задавали дещо відмінні значення основних характеристик іронії, але загалом відбувалися в межах дискусії навколо підходу Грайса. Однією з найбільш вагомих є теорія алюзійного удавання (allusional pretence theory) Сачі Кумон-Накамури та його колег, що поєднала в собі традиційний підхід Грайса з акцентом на удаванні та теорію відлуння-згадування, а також деякі положення теорії мовленнєвих актів. Ця теорія

пояснює, як іронія може бути передана через використання будь-яких основних категорій мовленнєвих актів (асертивів (ствердження, здійснення висновку), директивів (прохання, запитування, тобто спроби змусити слухача щось зробити), комісивів (обіцянка, погроза, що відносить до майбутнього), експресивів (висловлювання психологічного стану мовця), декларативів (спричинення змін в інституційному стані речей як, наприклад, звільнення працівника, оголошення війни)), якщо вони «використовуються для натяку на невдале очікування або порушену норму» [83, с. 89].

Іронія досягається завдяки порушенню в двох значеннях. По-перше, йдеться про порушення певних попередніх очікувань (рідше — загальних усталених норм), що відбувається в певному контексті, та на яке здійснює натяк іроніст, вдаючись до алюзії: «Усі іронічні висловлювання містять алюзію на певні очікування, які певним чином не справджуються» [84]. У другому значенні порушення стосується поняття «прагматичної нещирості», що має супроводжувати іронію. Іроніст порушує прагматичні правила дискурсу (Максими Грайса або умови успішності мовленнєвих актів), цим самим одночасно привертають увагу слухача до несправдженого очікування і виражають ставлення мовця. Прагматичний експеримент, проведений Кумон-Накамурою та його колегами з використанням 4 типів мовленнєвих актів, підтвердив, що як нещирість, так і натяк сприймаються частіше в іронічних висловлюваннях, ніж буквальних [83].

Другий експеримент досліджував явище асиметрії між іронічним використанням позитивних очікувань негативних подій та навпаки. Він показав, що негативне ставлення, яке часто виражається в іронічних висловлюваннях, є функцією відносної частоти позитивних і негативних очікувань, а не внутрішньою характеристикою дискурсивної іронії як такої [83]. Це пояснюється тим, що позитивні очікування зустрічаються відносно частіше, ніж негативні, тому іронічним мовцям легше натякати на них, і саме тому негативна іронія зустрічається частіше.

У своїх розвідках Кумон-Накамура та його колеги роблять спробу закріпити словесну іронію на дуже конкретних твердженнях, зроблених у оригінальній теорії мовленнєвих актів. Такі спроби не були новими для того часу, і до цього вже були здійснені дослідниками Девідом Аманте («Теорія іронічних мовленнєвих актів», 1981) і Хенком Гаверкейтом («Аналіз мовленнєвих актів іронії», 1990) [18; 70]. Вони працювали над розвитком теорії Грайса за межами декларативних речень, послуговуючись розробками Джона Серля. Теорія мовленнєвих актів Серля стверджує, що кожен тип мовленнєвого акту має базові умови, яких мовці повинні дотримуватися. Ці умови включають умову щирості, яка по-різному формулюється для кожного типу мовленнєвого акту: запитуючи, мовець хоче отримати інформацію; здійснюючи пораду, мовець вірить, що вона принесе користь; прохаючи, мовець бажає, щоб слухач виконав дію, тощо [103, с. 66-67]. Втім, іронічні висловлювання є завжди нещирими, при цьому зберігають прозорість, так само, як і брехня, тобто іроніст явно не вірить, що висловлене ним є істинним. Серль відносить іронію до непрямих мовленнєвих актів: «У непрямих мовленнєвих актах мовець повідомляє слухачеві більше, ніж він насправді говорить, покладаючись на їхню спільну фонову інформацію, як мовну, так і немовну, разом із загальною здатністю слухача до раціональності та висновків» [101, с. 60-61].

Цю ж думку повторює Аманте, називаючи іроніста щиро нещирим. Він стверджує, що будь-який іллокутивний акт, який може бути вимовлений нещиро, може бути перетворений на іронічний мовленнєвий акт. Розпізнавання іронії та реакція на неї з боку слухача мають розглядатися як частина перлокутивного ефекту [18, с. 91]. За Джоном Остіном, коли ми говоримо щось, одночасно здійснюються три акти: локутивний, іллокутивний і перлокутивний [22, с. 109-110]. Локутивний акт є промовлянням деякого речення з певним смислом і референцією. Іллокутивний акт здійснюється тоді, коли промовляють висловлювання, що має конвенційну іллокутивну силу,

якою може бути прохання, погроза, наказ, запитання, вибачення тощо. Перлокутивний акт це акт досягнення певного ефекту в результаті здійснення висловлювання, тобто не під час говоріння, а внаслідок [103, с. 23-25]. Коли існує відповідність між іллокутивним актом і перлокутивним ефектом, висловлення вважається успішним.

Тобто, Аманте стверджує, що іронія створює «квазіперлокутивну» силу, яка називається ним «афективною силою» і постає «сумішшю іллокутивної та перлокутивної сил» [18, с. 88]. Афективна сила іронії змушує слухача звернути увагу на самому повідомленні і «переробляти іллокутивний акт» [18, с. 92]. Це відбувається за рахунок того, що буквальне і небуквальне повідомлення іронічного висловлювання мають суперечити один одному: «[Вони] повинні бути у формальній опозиції [одне до одного] через заперечення або через деякі протилежні семантичні відношення, такі як комплементарність, антонімія, протиріччя або консеквентність. Якщо між Р і Р' не існує такого формально негативного відношення, то все одно має існувати дуже помітна, але, можливо, неполярна відмінність» [18, с. 82].

Гаверкейт вважає, що тлумачення іронії за допомогою протилежності або логічної та лексичної опозиції є занадто вузьким, а натомість використання поняття «відмінності» значень занадто розширює його. Він використовує неіронічні перефразування для іронії, що містить оцінку, як, наприклад, висловлювання «Сьогодні чудова погода для пікніку», вимовлене іронічно під час дощу, можна перефразувати буквально, вдаючись до заперечення («Сьогодні не чудова погода для пікніку») або протилежності («Сьогодні жахливий день для пікніку»). При цьому, не всі іронічні перефразування є антонімічними по відношенню до пропозиційного змісту того, що говорить мовець: іноді виникає лише слабший зв'язок заперечення [70, с. 83].

Згідно Гаверкейту, іронія має здійснювати функцію, по-перше, вираження певної оцінки або судження, а по-друге, утворення дистанції між іроністом і світом як на рівні ситуації, так і на рівні інтерпретації, що

досягається за рахунок руйнування очікувань слухача: він має відчуття здивування від раптового відхилення іроніста від первинних очікувань [70, с. 79].

Позиції щодо ефективності застосування теорії мовленнєвих актів до аналізу іронії різняться серед дослідників. К. Барбе, звертається до слів самого Серля, що традиційна теорія мовленнєвих актів обмежується одиничними прикладами, і не здатна аналізувати реальне мовлення [104, с. 7]. Вона наголошує, що іронія як форма мовлення, що проявляє високу контекстуальну залежність, виходить за межі одиничного висловлювання [25, с. 51].

Водночас, окремі елементи теорії мовленнєвих актів використовує Стівен Патісон у своїй сучасній роботі «Характеризуючи іронію» (2023) спробах завдяки виявленню основних атрибутів іронії виокремити прототипи іронії, які можна визначити як «найкращі приклади» категорії [85, с. 7]. Шукаючи відповідь на запитання, чим іронія відрізняється від не-іронії, Патісон і саму іронію поділяє на центральну та нецентральну, в залежності від того, наскільки повно відображені усі атрибути в тому чи іншому прикладі: «Центральний зразок іронії матиме багато спільних ознак з іншими центральними іроніями, деякі з яких можуть бути прототипами іронії. І навпаки, більш периферійні іронії, інші іронічні явища та не-іронії матимуть дедалі менше спільних ознак із центральними іроніями» [93, с. 58]. Він аналізує базу даних з 560 іронічних висловлювань з різних джерел — природних розмов, наукових робіт, романів і п'єс, газет і журналів, радіо- і телепередач тощо, і виділяє дев'ять основних атрибутів іронії: антонімічне значення (семантичне протиставлення між сказаним та задуманим), контекстна сумісність (невідповідність сказаного з контекстом), полярність (позитивне буквальне значення, негативне задумане значення), функції (метою є критика, нарікання або висміювання), твердження (центральна іронія виражена у формі тверджень (assertions)), доступності (слухач має ідентифікувати та правильно інтерпретувати іронію), сигналу (через

гіперболічність, міміку, просодію тощо), участі (наявність ролей іроніста, жертви та передбачуваної аудиторії, яка може бути навмисною або ненавмисною), цілі (спрямованість на характеристики, манери, погляди конкретної людини чи групи людей) [93, с. 61]. Коли кандидат має всі дев'ять прототипових атрибутів іронії, його можна вважати центральним чи навіть прототиповим, при чому перші п'ять атрибутів списку вважаються найбільш критично важливими — відсутність щонайменше одного з них характеризує іронію як периферійну або не-іронію.

Патісон спирається на теорію мовленнєвих актів для визначення, чи є висловлювання з бази даних твердженням або проханням, запитанням, наказом, співчуттям тощо. Окрім цього, залучаючи багату методологічну основу до свого складного та розгорнутого аналізу прототипів іронії, він також використовує теорію мовленнєвих актів для врахування очікувань оратора і слухачів та пов'язаних з ними атрибутів іронії. Зокрема, теорія мовленнєвих актів, а особливо положення щодо умов щирості, дозволяють йому дати відповідь на запитання про мотивацію та очікування іроніста, про вплив, який іронія має на аудиторію та реципієнтів, чи присутнє визнання ними іронії, а також чи є мовленнєвий акт позитивним або негативним у разі щирого виконання, а також в реальному контексті [93, с. 141].

Подібного підходу на основі прототипів притримувався Акіра Утсумі, розробивши теорію імпліцитного відображення (*implicit display*), що ставила за мету визначення різниці між іронією та неіронією. Він критикує усі попередні теорії за те, що вони не дають відповіді, як відбувається оцінка висловлювання як іронічного, виходячи з імпліцитної природи іронії, яка не має чітких, конкретних, незмінних сигналів, що були б суто властиві їй. Таким чином, Утсумі пропонує рухатися зворотнім шляхом від розробки методу оцінки подібності між іронічним висловлюванням і прототипом іронії, а не від визначення іронії за загальними властивостями [115, с. 1788].

Теорія імпліцитного відображення містить три основні складові. По-перше, вербальна іронія передбачає наявність іронічного середовища, що являє собою певну обстановку в контексті дискурсу: «Вербальна іронія передбачає відповідну ситуаційну обстановку, яка була описана в термінах іронічного середовища. Іронічне середовище складається з очікування мовця, невідповідності між очікуванням і реальністю та негативного ставлення мовця до цієї невідповідності» [115, с. 1803]. Висловлювання є іронічним тоді, коли виголошується в іронічному середовищі, яке дотримується цих трьох умов.

По-друге, іронічне висловлювання має імпліцитно відображати іронічне середовище, тобто натякати на певні очікування мовця, навмисно порушувати один з прагматичних принципів і супроводжуватися непрямими репліками, тобто опосередковано виражати негативне ставлення мовця до зруйнованих очікувань. Ознаки здійснення іронії можуть бути вербальні (інші образні форми мови (гіперболи, метафори), деякі прислівники (абсолютно, дійсно, звичайно), прикметники (чудовий, неймовірний тощо), вставні слова або вигуки («Ого!», «Боже!», «Ах!»), просодика (перебільшений наголос, акцент, повільний темп мовлення, тембр голосу тощо), окремі мовленнєві акти (подяка, комплімент, ввічливість)), та невербальні (міміка, жести, сміх тощо) [115, с. 1787].

По-третє, саме імпліцитне відображення забезпечує умови типовості, які характеризують прототип вербальної іронії. Сукупність оцінок ступені того, наскільки висловлювання пов'язане з очікуваннями мовця, до якої міри воно порушує прагматичні принципи та того, скільки сигналів його супроводжують, є загальною оцінкою ступеня іронічності висловлювання та його прототиповості. Те, наскільки прототиповим є конкретне іронічне висловлювання, впливає, згідно Утсумі, на час, за який воно сприймається та розуміється: «Більш прототипові іронії (тобто іронії з більшим ступенем іронічності) сприймаються як більш іронічні та обробляються швидше. Іронія, висловлена в ситуації, яку легше ідентифікувати як іронічне середовище,

обробляється швидше» [115, с. 1797]. У подальшому цей прогноз буде перевірений завдяки експериментальній прагматиці та психолінгвістиці такими дослідниками як Реймонд Гіббс та Рейчел Гіора.

2.5 Сучасні розвідки експериментальної прагматики

Швидкість обробки іронічного висловлювання є предметом для дискусії в межах сучасної прагматики, адже цей прогноз прямо наслідуює теоретичні основи прагматичної теорії іронії та може бути перевірений експериментально. Результати таких випробувань прагматичних теорій є підставою для визначення їх актуальності, але важливим аспектом є правильність прогнозу, запропонованого в рамках певної теорії. На межі теоретичних розвідок про певне прагматичне явище та емпіричних даних існує простір для неправильної інтерпретації, тому необхідно враховувати правильність формулювання ввідного запитання (прогнозу) будь-якого експериментального прагматичного дослідження, коректність підібраної методології, а також правильність інтерпретації вихідних даних.

Наприклад, прогноз, що імпліцитно виводиться з теорії іронії як відлуння-згадування, стверджує, що іронія буде сприйматися безпосередньо, одразу і без затримки. Це узгоджується з одноступеневою моделлю обробки мови, запропонованою Реймондом Гіббсом. Згідно ній, слухачу або читачу доступна лише одна «спроба» для інтерпретації будь-якого висловлювання: стикнувшись з певним реченням, реципієнт одразу, без жодної затримки реакції, залучення особливих зусиль та необхідності перечитувати речення схоплює його буквальний чи небуквальний сенс, спираючись на його зміст, власні фонові знання та загальний контекст [57]. Прихильниками даної моделі не виключається, що вербальна іронія може включати складні механізми, як натяки, невербальні сигнали, багатошарові значення, втім, це не має означати, що розуміння іронії є більш складним, ніж будь-якої іншої форми небуквальної мови або буквальної мови взагалі.

Теорія одноступеневого розуміння іронії також відома як теорія прямого доступу (direct access) Гіббса. Дослідником було проведено шість експериментів з метою визначити, чи іронічне прочитання речення ускладнює його та потребує більше часу для розуміння порівняно з буквальним. Він запропонував учасникам саркастичні та несаркастичні речення в негативному контексті, а також буквальні та комплементарні речення в позитивному контексті. Наприклад, в якості негативного контексту пропонувалася ситуація, в якій старший брат очікував на допомогу молодшого на будівництві, і коли той не з'явився допомогти, він міг сказати: а) Ти дуже допоміг [саркастичне]; б) Ти мені не допомагаєш [несаркастичне]. В якості позитивного контексту, наприклад, Грег, що мав проблеми з обчислюванням, попросив сусіда по кімнаті допомогти підготуватися до іспиту, а той погодився і навчив його основам, на що Грег міг сказати: а) Ти дуже допоміг [буквальне]; б) Дякую за допомогу [комплементарне] [55]. Вимірювався час розуміння учасниками експерименту речень.

У результаті експерименту було виявлено, що час для розуміння іронічних висловлювань не відрізнявся від часу, витраченого на розуміння неіронічних: обидва рядки були прочитані з однаковою швидкістю, що підриває твердження про те, що іронія вимагає обробки, яка виходить за рамки буквального (щирого) прочитання. Ці результати стали поштовхом і основою для критики стандартної прагматичної моделі Грайса.

Наслідками інших експериментів стало розуміння того, що іронічні висловлювання оброблялися швидше, якщо повторювали раніше згадані переконання, а також те, що саркастичні висловлювання запам'ятовувалися краще, ніж несаркастичні. Були проведені також експерименти на розуміння та запам'ятовування іронії в явному та неявному контексті. Наприклад, явний контекст містив інформацію про Гаса, який приєднався до військово-морського флоту після того, як побачив оголошення, що служба на кораблі — не просто робота, а пригода; але вже на борту йому доводилося робити нудні речі, і

одного разу, коли він чистив картоплю, він сказав своєму приятелю: «Це дійсно захоплююче життя». До цього ж самого висловлювання неявний контекст не містив би інформації про побачене Гасом оголошення [55]. Результат показав, що учасникам знадобилося значно менше часу для розуміння іронічних зауважень у явних контекстах, порівняно з неявними.

Втім, деякі дослідники, як Р. Гіора, С. Агтардо, К. Барбе та інші, не погоджуються із теорією прямого доступу, натомість відстоюючи модель двоступеневої обробки, яка передбачає, що слухач або читач спочатку сприймає будь-яке висловлювання буквально, але якщо буквально прочитання не узгоджується з контекстом, воно відкидається як хибне (при цьому, в деяких тлумаченнях, залишається «в грі»), з метою пошуку іншої інтерпретації, що більше відповідає контекстуальним умовам або фоновому знанню. Двоступенева модель, якій відповідає стандартна прагматична модель Грайса, прогнозує, що інтерпретація небуквального висловлювання слухачем або читачем здійснюватиметься із затримкою реакції, більш довго, ніж буквально, а також потребуватиме більше когнітивних зусиль.

Агтардо критикує одноступеневу модель ще й за те, що вона не може відрізнити семантично неправильне речення від прикладу метафори, іронії або іншої форми образної мови [21, с. 810]. Він посилається на деякі емпіричні дослідження, що суперечать експериментальним знахідкам Гіббса.

Зокрема, Скай МакДональд здійснила емпіричне дослідження розуміння іронії та сарказму з пацієнтами, що страждають від закритої черепно-мозкової травми. Результати показали, що хоча пацієнти могли ідентифкувати буквально значення та іллокутивну силу непрямого мовленнєвого акту, їм було важче відкинути буквально значення на користь небуквального [87]. Тобто, складнощі з розумінням іронії в даному випадку демонструють необхідність проходження двох етапів обробки. У своїй статті «Нейропсихологічні вивчення сарказму» (2000), МакДональд розглядає два типи пошкоджень мозку та того, як вони впливають на здатність людей розуміти словесну іронію: люди

з ушкодженнями правої півкулі мозку стикаються з труднощами із врахуванням просодичних сигналів під час обробки іронії, оцінкою емоційних станів іронічних мовців та визначення їхніх намірів; люди, що перенесли черепно-мозкову травму, зазвичай можуть виявляти посилене буквальне мислення в розумінні мови, тобто відчують втрату суто прагматичних або комунікативних навичок [88].

Рейчел Гіора також проводила експериментальні дослідження іронічних висловлювань та дійшла висновку, що вони потребують більше часу на обробку, аніж буквальні висловлювання [60; 62; 59]. Вона демонструє, що результати експерименту Гіббса з контекстами можуть бути проінтерпретовані інакше, а саме таким чином, що будуть показувати, що суб'єкти реагують на високу інформативність іронічних тестових речень та низьку — буквальних речень. Тоді у випадку, якщо буквальні речення будуть еквівалентно інформативні іронічним, останні потребуватимуть більше часу на розуміння [60]. Суть її повторного аналізу полягає у вимірюванні часу обробки одного речення, яке вводиться в різні контексти (буквальні або іронічні), в той час як Гіббс приходив до висновку, порівнюючи різні речення з тим самим значенням у тому самому контексті.

Висновки Гіори узгоджуються з її концепцією градуйованої значущості іронії (*graded salience*), яка відповідає двоступеневій моделі іронії, але відходить від стандартної прагматичної моделі Грайса. Гіора стверджує, що іронічне висловлювання містить як пряме, так і непряме значення, але відношення між ними є відношенням непрямого заперечення (*indirect negation*), на відміну від моделі Грайса, що передбачає відкидання, а отже повне усунення буквального сенсу у процесі отримання доступу до небуквального. Непряме заперечення залишає за слухачем, що сприймає іронію, можливість повернутись до відкинутих значень, оскільки іронія зберігає обидва значення доступними [59, с. 97]. Водночас, непряме

заперечення допускає більш пом'якшені інтерпретації іронії (проміжні значення на осі заперечення), ніж пряме заперечення [60, с. 244].

Згідно з концепцією градуйованої значущості, спочатку обробляються основні значення, які мають пріоритет в інтерпретації, бо є більш очевидними одразу, перш ніж відкривається доступ до менш помітних значень. Значущість (salience) залежить від конвенційності значення слова, його звичності, частоті та «статусу даності» (givenness status) в контексті [62, с. 185]. Статус даності стосується водночас дискурсивного та синтаксичного контексту та визначається таким чином, щоб мінімізувати кількість матеріалу, який вважається новим [100]. Відтак, більш значущі значення мають пріоритет під час інтерпретації, нові значення важче піддаються обробці за рахунок того, що попередньо слухач має звернутися до основного значення та відкинути його задля переінтерпретації. Отже, гіпотеза градуйованої значущості пропонує такі прогнози: по-перше, буквальне значення має залишатися доступним навіть після небуквальної інтерпретації висловлювання; по-друге, інтерпретація іронічних висловлювань займатиме більше часу, ніж буквальних.

Гіора та її колеги провели вісім експериментів, що мали оцінити прогнози теорії прямого доступу (початкові процеси іронії не повинні включати контекстуально несумісні буквальну або небуквальну інтерпретації), стандартної прагматичної моделі (навіть якщо контекст передбачає іронічну інтерпретацію, початковий процес має все одно включати спочатку контекстуально несумісну буквальну інтерпретацію) та гіпотези градуйованої значущості (початкова інтерпретація включає найбільш виразні інтерпретації, навіть якщо ті контекстуально несумісні). Матеріали експериментів включали діалоги та розповіді з допоміжними підказками, з ухилом на контекстну іронічну інтерпретацію або інтерпретацію, засновану на значущості (неіронічну). Фіксувалися час читання цільових висловлювань та наступних декількох слів.

У першому експерименті Гіори та її колеги (2007) учасникам були запропоновані діалоги, одна з реплік яких була однаковою (наприклад, «Схоже, у вас буде дійсно цікавий вечір»), але в одному випадку була оточена супровідним іронічним контекстом (висловлювання сказане у відповідь тому, хто відмовляється піти в кіно або на танці на користь тихому вечору вдома за книжкою), а в іншому — буквально-упередженим контекстом (висловлювання сказане у відповідь тому, хто збирається піти в кіно). При чому, у випадку з іронічним висловлюванням, тон розмови задавався в середині діалогу іншим іронічним висловлюванням. Результати показали, що навіть сильні контексти, що сприяють читачам передбачати іронічне висловлювання, не сприяють негайній іронічній інтерпретації [58]. Трьома роками пізніше, Гіора та її колеги повторили експерименти за більш суворих умов: інформація про іронічний намір мовця вказувалася явно, безпосередньо перед тим, як він виголошував іронічне висловлювання, тобто додавалася вказівка на те, що висловлювання сказане з насмішкою. Завдання включали читання діалогів, пошук лексичних відповідей на запитання, чи пов'язані висловлювання з іронією; було виміряно час читання буквальних та іронічних цільових висловлювань і час відповіді на тестові запитання. Результати повторили дослідження, проведені раніше: сильні контексти не сприяють швидшому читанню іронічних висловлювань, але натомість сприяють швидшому читанню буквальних [63, с. 24-25]. Відтак, результати даних експериментів підтримують гіпотезу градуйованої значущості.

Іра Новек та Нікола Споротно здійснили низку прагматичних експериментів на визначення часу читання [112]. Перше дослідження містило приманки у вигляді відволікаючих сигналів, щоб учасники не очікували, що ситуація із негативним контекстом є ознакою, що далі буде присутня іронія. Результати показали значну затримку у часі читання іронічних висловлювань порівняно з буквальними текстами та текстами-приманками. Але другий експеримент, ідентичний першому за єдиним виключенням: відсутністю

приманок, — показав, що хоча іронічні цільові речення вимагали більше часу для прочитання на початку, відсутність приманок дала читачам змогу надалі передбачати іронію настільки, що швидкість читання наблизилася до швидкості читання буквального тексту. Додатковим спостереженням стала кореляція між тими людьми, що мали вищі бали за шкалою Коефіцієнту аутистичного спектру (Autism Spectrum Quotient, AQ), тобто мали вищу соціальну несхильність, продовжували обробляти іронію в повільнішому темпі до кінця дослідження. Третій експеримент зосереджувався на перевірці прогнозів теорії відлуння-згадування, тобто містив приклади, в яких контрольне іронічне висловлювання перегукувалось із попередніми очікуваннями, що були відображені в контексті. Результати майже не відрізнялись від результатів другого експерименту, тобто можна зробити висновок, що відлуння попередніх слів не має додаткового впливу на розуміння іронії.

Отже, Новек і Споторно зробили висновок, що немає ясних доказів, що іронічні висловлювання важче або складніше опрацьовувати: справедливіше сказати, що саме несподіване використання іронії або втручання інших факторів уповільнюють темп обробки. Окрім цього, певні умови експерименту та індивідуальні нахили можуть змусити принаймні деяких учасників передчути іронію [109, с. 296].

Що стосується результатів другого експерименту, труднощі з обробкою і розумінням словесної іронії та інших форм образної мови виявляють люди з порушеннями прагматичних компетенцій, що часто вказують на вади розвитку так званої Теорії розуму (Theory of Mind). Теорія розуму стосується здатності людини розуміти думки іншої людини, а також здатності робити висновки, що інша людина думає про думки іншої людини. Теорія розуму стосується двох типів переконань: переконання першого порядку — це усвідомлення того, що інша людина має інші (в тому числі хибні) переконання щодо подій у світі (Х думає, що...); переконання другого порядку — усвідомлення того, що інша

людина має інші (в тому числі хибні) уявлення щодо переконань інших людей (X думає, що Y думає, що...). Саме здатність розуміти переконання другого, вищого порядку, необхідна для розуміння прагматично складних форм мови, в тому числі іронії, адже вони потребують врахування контексту, фонові інформації, соціальних факторів, а також, найголовніше, усвідомлення намірів іроніста, що є доволі прихованими та непрямолінійними. Іронія є бездоганим випробувальним майданчиком для дослідження Теорії розуму та того, як вона бере участь в обробці непрямой мови.

Ранні експериментальні дослідження зв'язку іронії та Теорії розуму із залученням фМРТ не давали позитивних результатів [98; 114; 46]. Втім, Новек і Споторно припустили, що це пов'язано із дизайном дослідження, і здійснили низку власних експериментів, використовуючи той самий метод, але підготувавши більш оптимальні матеріали, які були достатньо довгими, містили елементи-заповнювачі та приманки, а також були засновані на порівнянні ідентичних контрольних висловлювань, контексти яких лише мінімально відрізнялися [109, с. 293]. Для першого експерименту, в якому брало участь 20 студентів, було підготовано 20 історій французькою, які вели до цільового речення, яке могло бути іронічним або буквальним, залежно від контексту, який до нього вів. Результати аналізу мозку показали активацію в областях, що відповідають за Теорію розуму, а також посилення активності в центрах, пов'язаних з мовленням та пам'яттю, під час обробки іронічних висловлювань [110, с. 18-21]. У додатковому дослідженні був задіяний також метод електроенцефалографії (ЕЕГ), що мав би дослідити потенціал, пов'язаний з подією, з особливим акцентом на Р600 (компонента потенціалу, пов'язаного з подією, яка виникає під час обробки прагматичних явищ в мові). У результаті експерименту було виявлено збільшення амплітуди Р600 при порівнянні іронічного стану з буквальним [111].

Ці результати дають можливість зробити висновок, що читання намірів іроніста, а також процес виявлення його ставлення є центральними для

розуміння іронічного висловлювання. Дослідження сприйняття іронічної мови у дорослих, що мають порушення Теорії розуму та не мають їх, є корисним як для кращого розуміння явища іронії, так і для розробки кращих методів виявлення порушень прагматичних компетенцій та виявлення інших супутніх розладів. Багато факторів можуть погіршити здатність правильно тлумачити чужі переконання. Наприклад, дорослі з порушеннями слуху, що не мали доступу до вивчення мови жестів у ранньому дитинстві, там само як і діти з синдромом дефіциту уваги/гіперактивності (СДВГ) та дітей із дитячим церебральним паралічем мають труднощі з розумінням сарказму. Кетрін Ранкін дослідила, що права парагіппокампова звивина є долею мозку, що відіграє ключову роль в обробці сарказму, а отже розлади, що впливають на цю область, можуть погіршити Теорію розуму людини (лобно-скронева деменція, хвороба Паркінсона тощо) [96]. Ті, хто зазнав механічних ушкоджень префронтальної кори в результаті закритої черепно-мозкової травми також володіють погіршеним розумінням сарказму.

Водночас, дослідження іронії в межах прагматики розвитку дозволяє дослідникам вивчати, як розуміння іронії змінюється в процесі розвитку, виявляти, які саме когнітивні та мовні навички впливають на розуміння іронії, тобто загалом пояснити взаємозв'язок іронії та мислення. Встановлено, що Теорія розуму першого порядку формується лише з 5-річного віку, а другого порядку — з віку 7-9 років. Більшість дітей починають розуміти вербальну іронію приблизно у віці 5-6 років. Наприклад, це підтверджує дослідження Хенкока, Данхема та Перді (2000), які оцінювали здатність 5-6-річних дітей виявляти небуквальний зміст висловлювань та значення іронічної критики й іронічної похвали. Було виявлено, що іронічна похвала сприймається дітьми так само, як і іронічна критика, але для її розпізнання важче відкинути буквальне значення. Також було з'ясовано, що допоміжним елементом для виявлення іронічної похвали постає відлуння попередніх негативних очікувань [68]. Водночас, Гарріс та Пексман (2003) в результаті дослідження соціальних

функцій вербальної іронії визначили, що діти загалом схильні оцінювати наміри іронічного мовця критикувати і бути смішним приблизно у віці 7-8 років [69].

Пенні Пексман, аналізуючи великий масив експериментальних досліджень, приходять до висновку, що ключовим у розвитку здатності дітей до розуміння словесної іронії найбільш імовірно є: мовні навички (здатність розпізнавати та інтерпретувати складні форми мови), виконавчі навички (здатність утримувати інформацію в пам'яті та маніпулювати нею), розпізнавання емоцій (здатність розпізнавати, що мовець може мати як позитивні, так і негативні емоції одночасно), епістемічна пильність (здатність виявляти дезінформацію та уникати введення в оману) [94, с. 5-9].

Експеримент Клімі та Пексман (2008) досліджував, як діти сприймають іронічні висловлювання, які були подані ним у вигляді коротких лялькових вистав з об'єктами реагування: «доброю» качкою та «злою» акулою, за допомогою яких дитина мала відповісти, чи мовець мав намір бути добрим, чи злим, здійснюючи певне висловлювання. Погляд дитини, її рухи та відповіді фіксувалися та таким чином здійснювалося дослідження ходу думок дитини, того, як вона обирає відповідь. Результати показали, що діти віком 5-6 років повільніше оцінювали наміри мовця, ніж діти 7-8 років, однак, більш тонкі вимірювання погляду дітей свідчать, що усі діти починають шукати іронічну інтерпретацію з перших моментів обробки [34]. У більш сучасному, схожому експерименті дослідників Уолен, Дойла та Пексман (2020), було виявлено також, що діти легше сприймали іронічні зауваження, коли мовець і слухач були братами і сестрами, а не незнайомцями, і вважали стосунки близькості підказкою до іронії [116].

Дослідження у галузі розвитку розуміння іронії надали важливу інформацію про когнітивні процеси, що пов'язані з її сприйняттям. Вони показали, що існують кілька ключових психічних процесів, пов'язаних з іронією, таких як Теорія розуму, розпізнавання емоцій тощо. Ці навички

зазвичай розвиваються у середньому дитинстві, але ще не визначено, яка з них є найважливішою для розуміння іронії. Незважаючи на це, вони є важливими компонентами, які мають бути враховані у моделях когнітивного розвитку для іронії, а також піддаватися подальшому вивченню.

Результати подібних експериментів можуть бути корисними для галузей психопрагматики, нейро- та психолінгвістики, де вони можуть бути застосовані для кращого та більш своєчасного розпізнавання порушень прагматичних компетенцій та мовленнєвих розладів. Водночас, результати цих експериментів можуть бути узагальнені та теоретично застосовані для перевірки сучасних прагматичних теорій іронії, виявлення основних атрибутів іронії тощо.

Висновки до другого розділу

П. Грайс першим здійснив прагматичну рецепцію іронії, взявши за основу традиційну концепцію. Він увів розрізнення лінгвістичного значення і значення мовця, стверджуючи, що учасники комунікації мають послуговуватись Принципом Кооперації та його Максимами (якості, кількості, доречності й способу), але за умови їх навмисного порушення утворюється імплікатура спілкування. Іронія є імплікатурою, що утворюється в результаті порушення Максими Якості: мовець говорить щось, у що не вірить, маючи на увазі протилежне, і бажає, щоб слухач виснував значення мовця та його інтенції. Ключовими елементами, що вирізняють іронію серед інших форм образної мови, є внутрішнє протиставлення, удавання та вираження певного ставлення або оцінки (зазвичай негативного, критичного).

Підхід до іронії Грайса здійснив значний вплив на подальший прагматичний дискурс навколо іронії. Прихильники Теорії Доречності Д. Вілсон і Д. Спербер висунули теорію відлуння-згадування на противагу підходу Грайса, в її основу поклавши розрізнення використання та згадування. Іронізуючи, мовець відтворює чиїсь попередні слова, конкретні або загальні очікування або думки, в новому контексті, якому вони не відповідають, з

метою підкреслити факт невідповідності для слухача та донести своє ставлення, відсторонене від висловленого, зазвичай негативне, критичне. Спербер і Вілсон в подальшому модифікують свою теорію, замість згадування використовуючи більш загальний термін «інтерпретація».

Теорія іронії як удавання була розвинена представниками Нео-Грайсівської прагматики Г. Кларком та Р. Геррігом та мала на меті переосмислення традиційного підходу Грайса, а також виправлення недоліків теорії відлуння-згадування. В основі теорії удавання іроніста, що приховує за образом іншої особи або загального типу людей власне ставлення, бажаючи, аби саме воно було сприйняте аудиторією. Важливим аспектом теорії є наявність подвійної аудиторії: «зовнішнього кола» слухачів, які не розуміють іронічного значення, та «внутрішнього кола», яке розуміє як факт та сенс удавання, так і своє ексклюзивне положення порівняно з тими, хто не зрозумів іронії. Зовнішнє коло й образ невігласа, який удає іроніст, є жертвами іронії.

Ці три основні теорії іронії склали основу прагматичної дискусії навколо явища іронії. Інші прихильники Нео-Грайсівської прагматики іронії розвивали надалі теорію Грайса, модифікували та переосмислювали. Зокрема, підхід «відвертої неправди» М. Дайнел, теорія «так-ніби» Дж. Гармендії, сюрреалістична іронія Е. Капогіанні підкреслювали, що невід'ємними атрибутами іронії є: зіткнення між тим, що сказано, і реальністю; контекст; комунікативний намір іроніста та його ставлення, найчастіше критичне. Теорія доречної недоцільності С. Аттардо модернізує Принцип Кооперації Грайса, пропонуючи додати нову Максиму Доцільності.

Інші дослідники (Д. Аманте, Х. Гаверкейт) звернулися до теорії мовленнєвих актів Дж. Серля та Дж. Остіна та відносять іронію до непрямих мовленнєвих актів, закріплюючи за нею характеристику прозорості нещирості. Теорія алюзійного удавання С. Кумон-Накамури поєднала в собі традиційний підхід Грайса з акцентом на удаванні та теорію відлуння-згадування, а також деякі положення теорії мовленнєвих актів. Теорія імпліцитного відображення

А. Утсумі постулює необхідність наявності іронічного середовища, яке має імпліцитно відображати іронічне висловлювання.

Засобами експериментальної прагматики дослідники здійснюють перевірку дієвості водночас двох різних моделей розуміння іронії: одноступенева модель або теорія прямого доступу Р. Гіббса та прихильників теорії відлуння стверджує, що обробка іронії відбувається одразу, так само, як і буквально, що підтвердили експерименти Гіббса та Йогерсена; водночас, двоступенева модель Р. Гіори та прихильників Нео-Грайсівського підходу передбачає попередню обробку буквального (або найбільш значущого), а потім — іронічного неявного значення. Експерименти Гіори, Новек і Споторно підтвердили двоступеневу теорію. Були експериментально виявлені також зв'язки між здатністю розуміння іронії та Теорією розуму: потенційно це може допомогти у виявленні порушень розвитку прагматичних та когнітивних компетенцій у дітей та дорослих (П. Пексман).

ВИСНОВКИ

У даній магістерській роботі проведено аналітичну роботу з прояснення сутності іронії як прагматичного явища, окреслення її головних атрибутів і функцій. З'ясовано зміст поняття іронії, окреслено підходи до його визначення. Шляхом аналізу головних прагматичних теорій іронії П. Грайса, Д. Спербера та Д. Вілсон, Г. Кларка та Р. Герріга, а також сучасних авторів, описано прагматичну дискусію навколо явища іронії, виявлено ключові положення, що характеризують специфіку іронії у мові та комунікації, розкрито особливості прагматичного тлумачення її механізму. За допомогою залучення даних експериментальної прагматики, здійснено оцінку можливих перспектив прагматики іронії.

У результаті аналізу змістових положень основних прагматичних концепцій іронії, простежено відмінність її функціонального та інтерпретаційного механізму від інших форм образної мови і таких комунікативних явищ, як, наприклад, гумор. З огляду на велику різноманітність існуючих типів іронічних висловлювань, а також на те, що іронія не має легко ідентифікованих, незалежних, суто іронічних критеріїв, не можемо говорити про синтаксично чи семантично визначену словесну форму іронії. Отже, іронія є суто прагматичним явищем.

1. Здійснено огляд визначень поняття іронії та загально-теоретичних підходів до неї, з'ясовано особливості вербальної іронії. Здійснено порівняння традиційних тлумаченнями іронії філософів і риторів давнини (Арістотель, Анаксіман, Цицерон, Квінтіліан) із сучасними визначеннями із зарубіжних і вітчизняних енциклопедій і словників. З'ясовано, що поняття іронії потребує прояснення, але здебільше тлумачиться як троп, фігура мови, а також характеристика ситуацій, яка виявляє такі особливості: внутрішній контраст або протиставлення між сказаним та задуманим, очікуваннями і реальністю; удавання (зокрема невігластва); здійснення певного ефекту (жартівливого, насмішкуватого, критичного, агресивного) на того, хто сприймає іронію.

Природа неясності явища іронії полягає у різноманітності її проявів у побуті, мистецтві, риторичі, тощо. Іронія має внутрішню класифікацію. Виділяють такі види іронії: сократична, ситуативна, драматична, історична, вербальна. Також, неясність походить зі спорідненості іронії з іншими явищами, заснованими на несподіваності або контрасті, удаванні, прихованому намірі (гумор, пародія, сатира, парадокс та інші форми непрямой або образної мови). Виявлено сенси, у яких вербальна іронія, що становить одну з форм образної мови, є предметом дослідницького інтересу в рамках сучасної прагматики.

2. З'ясовано основні положення тлумачення іронії у межах прагматичної теорії Пола Грайса. На основі аналізу теорії імплікатур спілкування П. Грайса прояснено, що іронія є формою образної мови поряд з метафорою, гіперболою, риторичними запитаннями тощо, які також утворюються за умови порушення Максими Якості. Іронія є конкретизованою (*particularized*) імплікатурою спілкування, яка інтерпретується за допомогою залучення контекстуальної інформації, віри у слідування мовцем Принципу Кооперації. Основним атрибутом іронії, за Грайсом, є внутрішнє протиставлення значення мовця лінгвістичному: іроніст удає або «робить вигляд, ніби говорить» щось, маючи на увазі заперечення цього. Іншими рисами іронії є її критичний характер, та залучення іронічного тону голосу в якості сигналу. Підхід до іронії як заперечення Грайса поклав початок прагматичному дискурсу іронії та спонукав прагматиків до подальших розвідок.

3. Окреслено специфіку теорії іронії як відлуння Дана Спербера та Дейдри Вілсон, а також їх критики підходу Грайса. Йдеться про неможливість пояснити у його межах концептуальну різницю між іронією та іншими формами образної мови, а також включити висловлювання, що не містять внутрішнього заперечення. Виявлено, що теорія відлуння-згадування заснована на розрізненні використання та згадування слів у мові: іронія є імпліцитним згадуванням попередніх висловлювань, загальновідомих

висловів та ідей у недоречному контексті, що передає зневажливе ставлення мовця до згадуваного ним. Центральним атрибутом іронії постає наявність ставлення, яким іроніст відмежовується від згадуваного, джерело якого постає жертвою іронії та має бути ідентифікованим слухачем задля здійснення інтерпретації. У якості сигналів, іроніст може здійснювати паралінгвістичні підказки, зокрема використовувати певний тон голосу, але це не є обов'язковим для інтерпретації іронії. Теорія відлуння-згадування в подальшому була переглянута та удосконалена Спербером і Вілсон до теорії відлуння-інтерпретації, що зняла з іроніста обмеження у вигляді необхідності прямого цитування джерела згадування, а також пізніше модифікована Р. Кройцом та С. Глюксбергом у теорії відлуння-нагадування.

4. З'ясовано основні положення теорії іронії як удавання Герберта Кларка та Річарда Герріга, яка переосмислила традиційний підхід Грайса та залучила визначення іронії Фаулером. Іронія здійснюється тоді, коли мовець удає з себе невігласа: іншу людину або типаж людей, до висловлювань або ідей яких ставиться критично чи несхвально. Іронічний тон голосу тлумачиться через процес удавання. Ключову роль в інтерпретації іронічного удавання є спільна мова (*common ground*) між мовцем й аудиторією: за відсутності її та знань про контекст, слухач є частиною «зовнішньої аудиторії» і стає жертвою іронії; за наявності фонових знань слухач розуміє іронію, удавання та ексклюзивне положення як частини «внутрішньої аудиторії».

Проведено компаративну оцінку теорії удавання та теорії відлуння. Виявлено, що обидві теорії спільно виділяють такі атрибути іронії: приховане ставлення мовця, спільна мова та роль контексту в інтерпретації іронії, іронічний тон голосу. Обидві теорії можна вважати теоріями заміщення.

5. Оглянуто та описано основні альтернативні прагматичні підходи до іронії. Серед Нео-Грайсівських розвідок іронії виділено: підхід «відвертої неправди» М. Дайнел, теорія «так-ніби» Дж. Гармендії, сюрреалістична іронія Е. Капогіанні, теорія доречної недоцільності С. Аттардо, підхід на основі

контрасту Г. Колстона. Розкрито концепції на основі теорії мовленнєвих актів (Дж Серль, Дж. Остін): теорію щирої нещирості Д. Аманте та Х. Гаверкейта, теорію алюзійного удавання С. Кумон-Накамури. Описано розвідки з точки зору прототипів С. Патісона та основні положення теорії імпліцитного відображення А. Утсумі.

Виявлено, що хоча більшість сучасних прагматичних теорій іронії пропонує власні описи її сутності та механізму, можна окреслити такі прагматичні атрибути іронії: протиставлення сказаного та задуманого; несумісність контексту зі сказаним; висловлення ставлення або наміру через позитивне буквальне і негативне небуквальне значення; доступність іронічного значення для слухача через залучення контекстуальних, фонових знань, спільну мову; критична мета іронії у вигляді нарікання або висміювання, що спрямовані на характеристики, манери, погляди конкретної людини чи групи людей; наявність просодичного, жестового, мімічного, паралінгвістичного сигналу.

6. Здійснено огляд експериментальних прагматичних досліджень іронії. Виявлено два типи прогнозів щодо порядку обробки іронії: одноступенева модель (теорія прямого доступу Р. Гіббса, теорія відлуння) та двоступенева модель (теорія грайдуйованої помітності Р. Гіори, підхід Грайса, Нео-Грайсівські теорії). З'ясовано, що хоча попередні експерименти Р. Гіббса, Д. Йоргенсен демонструють безпосередню доступність іронічного значення для мовця, пізніші експерименти Р. Гіори, І. Новек та Н. Споторно доводять наявність механізму попередньої обробки неіронічного значення перед іронічним, але схильність до очікування іронічного значення в певних умовах може призводити до швидкої, але не безпосередньої, обробки іронічних висловлювань.

Також виявлено, що в межах досліджень експериментальної прагматики та психолінгвістики за участі людей з розладами аутичного спектру та черепно-мозковими травмами доведений зв'язок між Теорією

розуму та розумінням іронії. Експерименти з дітьми до 5 та до 9 років у межах прагматики розвитку також доводять залежність між розвитком Теорії розуму, прагматичних компетенцій, емоційного інтелекту, та здатністю до розуміння іронії (П. Пексман). Відтак, механізм обробки іронії є комплексним, потребує великих когнітивних зусиль.

Майбутні можливі дослідження прагматики іронії мають такі перспективи:

1) З огляду на широку дискусію навколо іронії у межах сучасної прагматики, є важливою спроба розробки універсальної та всеохоплюючої моделі іронії, що враховувала б усі її основні атрибути, а також методів виокремлення іронії від неіронії основі корпусних прагматичних досліджень.

2) Обробка іронії є складною та потребує значних емоційних, соціальних, когнітивних і мовно-прагматичних навичок, тому експериментальні прагматичні дослідження іронії поряд із нейро- та психолінгвістичними дослідженнями Теорії розуму можуть допомогти з'ясувати тонкощі розуміння небуквальної мови у дітей і людей з розладами прагматичних компетенцій, а також надати більше теоретичних даних для обґрунтування теорій іронії.

3) Залучення існуючих англomовних теорій прагматики іронії до розвідок у вітчизняному середовищі філософії мови та прагматики є важливим етапом для подальшого дослідження особливостей іронії в українській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексюк І. А. Філософія мови: традиція аналітичної філософії. Підручник / І. А. Алексюк. – Київ : «Центр учбової літератури», 2021. – 320 с.
2. Арістотель Нікомахова етика / Пер. з давньогрецької В. Ставнюка. – Київ : «Аквілон-Плюс», 2002. – 480 с.
3. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Академія, 2004. – 344 с.
5. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень / Ф. С. Бацевич. – Київ : ВЦ «Академія», 2008. – 240 с.
6. Гейко С. М. Поняття «іронія» у сучасній філософії / С. М. Гейко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Гуманітарні студії. – 2014. – Вип. 203, №1. – С. 46-51.
7. Гнатюк Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні особливості імплікатури іронії / Л. Гнатюк // Лінгвістичні студії. – 2011. – Вип. 23. – С. 131-137.
8. Гнатюк Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні особливості іронії як засобу міжособистісного спілкування / Л. Гнатюк // Лінгвістичні студії. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Вип. 21. – С. 191-197.
9. Гридіна О. О. Експериментальна прагматика: становлення і сутність / О. О. Гридіна // Theoretical and practical aspects of the development of science and education: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Прага, 5–8 березня 2024 р.. – Прага, 2024. – С. 223-226.
10. Гридіна О. О. Іронія: специфіка прагматичного аналізу / О. О. Гридіна // Дні науки філософського факультету – 2023: матеріали Міжнар. наук. конф., Київ, 11–12 травня 2023 р. / К. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, редкол.:

А. Є. Конверський [та ін.]. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2023. – С. 240-246.

11. Гридiна О. О. Основні напрями досліджень експериментальної прагматики / О. О. Гридiна // Modern science: actual problems: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Манчестер, 5–6 березня 2024 р.. – Манчестер, 2024. – С. 70-76.

12. Гридiна О. О. Три прагматичні теорії іронії / О. О. Гридiна // Дні науки філософського факультету – 2024: матеріали Міжнар. наук. конф., Київ, 18–19 квітня 2024 р. / К. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2024. – С. 343-347.

13. Калита О. М. Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ – початок ХХІ століття) / О. М. Калита; за наук. ред.: Л. І. Мацько. – Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 238 с.

14. Колотілова Н. А. Іронія у філософському дискурсі / Н. А. Колотілова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2002. – №38-41. – С. 112-115.

15. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред.: І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1973. – Т. 4. – С. 47.

16. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.. – Київ : Українська енциклопедія, 2000. – С. 752.

17. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред.: В. І. Шинкарук. – Київ : Абрис, 2002. – с. 249-250.

18. Amante D. J. The Theory of Ironic Speech Acts / Ed. by Milette Shamir, Irene Tucker // Poetics Today. – Duke University Press, 1981. – Vol. 2, Issue 2. – pp. 77-96.

19. Aristoteles, Anaximenes Anaximenes ars rhetorica quae vulgo fertur Aristotelis ad Alexandrum. – Computatorium literarium, 1844. – P. 275.

20. Attardo S. *Humor, Irony and their Communication: From Mode Adoption to Failure of Detection* / Ed. by L. Anolli, R. Ciceri, G. Riva // *Say not to Say: New Perspectives on Miscommunication*. – Amsterdam : IOSPress, 2002. – pp. 165-187.
21. Attardo S. *Irony as relevant inappropriateness* / Ed. by A. Bezuidenhout, A. H. Jucker // *Journal of Pragmatics*. – Elsevier, 2000. – Vol. 32, Issue 6. – pp.793-826.
22. Austin J. L. *How to Do Things with Words* / J. L. Austin. – Oxford : Oxford University Press, 1975. – 192 p.
23. Bach K. *The Myth of Conventional Implicature* / Ed. by M. Glanzberg, Y. Sharvit // *Linguistics and Philosophy*. – New York : Springer, 1999. – Vol. 22, Issue 4. – pp. 327-366.
24. Bara B. G. *Cognitive pragmatics: The mental processes of communication*. / B. G. Bara. – Cambridge : MIT Press, 2010. – 320 p.
25. Barbe K. *Irony in Context* / K. Barbe. – Amsterdam : John Benjamins, 1995. – 216 p.
26. Booth W. C. *A Rhetoric of Irony* / W. C. Booth. – Chicago : University of Chicago Press, 1974. – 310 p.
27. Booth W. C. *The pleasures and pitfalls of irony: Or, why don't you say what you mean?* / Ed. by Don M. Burks // *Rhetoric, philosophy, and literature: An exploration*. – West Lafayette : Purdue University Press, 1978. – pp. 1-13.
28. Chandler D., Munday R. *A Dictionary of Media and Communication* (3rd ed.) / Oxford Reference. – Oxford University Press, 2020. – P. 560.
29. Chisholm H. *The Encyclopaedia Britannica: a Dictionary of Arts, Sciences, Literature And General Information*. 11th ed. / Edited by Hugh Chisholm. – New York : Encyclopaedia Britannica, 1910. – Vol. XIV. – P. 974.
30. Cicero *Cicero on oratory and orators* / Translated by J. S. Watson. – New York : Harper & Brothers, 1860. – 396 p.

31. Clark H. H. Contributing to Discourse / Clark H. H., Schaefer E.; Ed. by R. Dale // *Cognitive Science*. – John Wiley & Sons, 1989. – Vol. 13, Issue 2. – pp. 259-294.
32. Clark H. H. On the pretense theory of irony / Clark H. H., Gerrig R.; Ed. by Tversky B., Hemenway K. // *Journal of experimental psychology: General*. – American Psychological Association, 1984. – Vol. 113, Issue 1. – pp. 121-126.
33. Clark H. H. Using language / H. H. Clark. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 432 p.
34. Climie E. A. Eye gaze provides a window on children's understanding of verbal irony. / Climie E. A., Pexman P. M.; Ed. by V. K. Jaswal // *Journal of Cognition and Development*. – Taylor & Francis, 2008. – Vol. 9, Issue 3. – pp. 257-285.
35. Collins Dictionaries. Collins English Dictionary Complete and Unabridged (12th ed.). – HarperCollins Publishers, 2014. – P. 2336.
36. Colston H. L. Are irony and metaphor understood differently? / Colston H. L., Gibbs R. W.; Ed. by Herbert L. Colston // *Metaphor and Symbol*. – Taylor & Francis, 2002. – Vol. 17, Issue 1. – pp. 57-80.
37. Colston H. L. Contrast and pragmatics in figurative language: Anything understatement can do, irony can do better / Colston H. L., O'Brien J; Ed. by A. Bezuidenhout, A. H. Jucker // *Journal of Pragmatics*. – Elsevier, 2000. – Vol. 32, №11. – pp. 1557-1583.
38. Colston H. L. Irony and Sarcasm / Ed. by S. Attardo // *The Routledge Handbook of Language and Humor*. – New York: Routledge, 2017. – pp. 234-249.
39. Colston H. L. On necessary conditions for verbal irony comprehension / Ed. by E. Ifantidou, L. de Saussure // *Pragmatics and Cognition*. – John Benjamins, 2000. – Vol. 8, Issue 2. – pp. 277-324.
40. Colston H. L. You'll Never Believe This: Irony and Hyperbole in Expressing Surprise / Colston H. L., Keller S. B.; Ed. by R. Javier // *Journal of*

Psycholinguistic Research. – New York : Springer, 1998. – Vol. 27, Issue 4. – pp. 499-513.

41. Dynel M. Irony, Deception and Humour: Seeking the Truth About Overt and Covert Untruthfulness / M. Dynel. – Berlin: Walter de Gruyter, 2018. – 487 p.

42. Dynel M. Irony from a neo-Gricean perspective: On untruthfulness and evaluative implicature / Ed. by Istvan Kecskes // Intercultural Pragmatics. – De Gruyter Mouton, 2013. – Vol. 10, Issue 3. – pp. 403-431.

43. Dynel M. Isn't it ironic? Defining the scope of humorous irony / Ed. by C. F. Hempelmann // Humor: International Journal of Humor Research. – Berlin / New York : De Gruyter Mouton, 2014. – Vol. 27, Issue 4. – pp. 619-639.

44. Dynel M. The irony of irony: Irony based on truthfulness / Ed. by Jesús Romero-Trillo // Corpus Pragmatics. – Springer, 2017. – Vol. 1. – pp. 3-36.

45. Enright D. J. The alluring problem: an essay on irony / D. J. Enright. – Oxford : Oxford University Press, 1988. – 178 p.

46. Eviatar Z. Brain correlates of discourse processing: An fMRI investigation of irony and conventional metaphor comprehension / Eviatar Z., Just M. A; Ed. by S. Hamann // Neuropsychologia. – Elsevier, 2006. – Vol. 44, Issue 12. – pp. 2348-2359.

47. Fowler H. W. A dictionary of modern English usage (2nd ed.) / H. W. Fowler. – Oxford : Oxford University Press, 1965. – 725 p.

48. Garmendia J. Irony / J. Garmendia. – Cambridge : Cambridge University Press, 2018. – 166 p.

49. Garmendia J. Irony is critical / Ed. by E. Ifantidou, L. de Saussure // Pragmatics and Cognition. – John Benjamins, 2010. – Vol. 18, Issue 2. – pp. 397-421.

50. Garmendia J. She is not a fine friend: “Saying” and criticism in irony / Ed. by Istvan Kecskes // Intercultural Pragmatics. – De Gruyter Mouton, 2011. – Vol. 8, Issue 1. – pp. 41-65.

51. Garmendia J. The clash: Humor and critical attitude in verbal irony / Ed. by C. F. Hempelmann // *Humor: International Journal of Humor Research*. – Berlin / New York : De Gruyter Mouton, 2014. – Vol. 27, Issue 4. – pp. 641-659.
52. Garmendia J. To make as if to say: a pragmatic approach to irony / Ed. by D. Popa, S. Attardo // *New approaches to the linguistics of humor*. – University of Galati: Academic Printing House, 2007. – pp. 151-166.
53. Gibbs R. W. Are ironic acts deliberate? / Ed. by A. Bezuidenhout, A. H. Jucker // *Journal of Pragmatics*. – Elsevier, 2012. – Vol. 44. – pp. 104-115.
54. Gibbs R. W. Irony in talk among friends / Ed. by Herbert L. Colston // *Metaphor and Symbol*. – Taylor & Francis, 2000. – Vol. 15, Issue 1-2. – pp. 5-27.
55. Gibbs R. W. On the psycholinguistics of sarcasm / Ed. by Tversky B., Hemenway K. // *Journal of Experimental Psychology: General*. – American Psychological Association, 1986. – Vol. 105, Issue 1. – pp. 3-15.
56. Gibbs R. W. Psychological aspects of irony understanding / Gibbs R. W., O'Brien J. E.; Ed. by A. Bezuidenhout, A. H. Jucker // *Journal of Pragmatics*. – Elsevier, 1991. – Vol 16. – pp. 523-530.
57. Gibbs R. W. *The Poetics of Mind* / R. W. Gibbs. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 509 p.
58. Giora R. Expecting Irony: Context Versus Salience-Based Effects / Giora R., Fein O., Laadan D., Wolfson J. et al.; Ed. by Herbert L. Colston // *Metaphor and Symbol*. – Taylor & Francis, 2007. – Vol. 22. – pp. 119-146.
59. Giora R. Irony: Graded salience and indirect negation / Giora R., Fein O., Schwartz T.; Ed. by Herbert L. Colston // *Metaphor and Symbol*. – Taylor & Francis, 1998. – Vol. 13, Issue 2. – pp. 83-101.
60. Giora R. On irony and negation / Ed. by C. M. Bohn-Gettler, J. K. Kaakine // *Discourse Processes*. – Routledge, 1995. – Vol. 19, Issue 2. – pp. 239-264.

61. Giora R. On the study of salient meanings: Studies of literal and figurative Language / Ed. by A. Bezuidenhout, A. H. Jucker // *Journal of Pragmatics*. – Elsevier, 1999. – Vol. 31, Issue 7. – pp. 919-929.
62. Giora R. Understanding Figurative and Literal Language: The Graded Salience Hypothesis / Ed. by Dagmar Divjak // *Cognitive Linguistics*. – De Gruyter Mouton, 1997. – Vol. 8. – pp. 183-206.
63. Giora R. Will anticipating irony facilitate it immediately? / Ed. by M. Dynel // *The Pragmatics of Humour across Discourse Domains*. — Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 2011. – Vol. 210. – pp. 19-33.
64. Glucksberg S. Commentary on nonliteral language: Processing and use / Ed. by H. L. Colston // *Metaphor and Symbolic Activity*. – Routledge, 1995. – Vol. 10, Issue 1. – pp. 47-57.
65. Grice H. P. Further notes on logic and conversation. / Ed. by P. Cole // *Syntax and Semantics: Pragmatics*. – New York : Academic, 1978. – Vol. 9. – pp. 113-128.
66. Grice H. P. Logic and conversation / Ed. by P. Cole, J. L. Morgan // *Syntax and semantics: Speech acts*. – New York : Academic, 1975. – Vol. 3. – pp. 41–58.
67. Grice H. P. *Studies in the way of words* / H. P. Grice. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1989. – 394 p.
68. Hancock J. Children’s comprehension of critical and Complimentary forms of verbal irony / Hancock J., Dunham P., Purdy K.; Ed. by V. K. Jaswal // *Journal of Cognition and Development*. – Routledge, 2000. – Vol. 12. – pp. 227-240.
69. Harris M. Children’s perceptions of the social functions of verbal irony / Harris M., Pexman P. M.; Ed. by C. M. Bohn-Gettler, J. K. Kaakine // *Discourse Processes*. – Routledge, 2003. – Vol. 36, Issue 3. – pp. 147-165.
70. Haverkate H. A speech act analysis of irony / Ed. by A. Bezuidenhout, A. H. Jucker // *Journal of Pragmatics*. – Elsevier, 1990. – Vol. 14, Issue 1. – pp. 77-109.

71. Huang Y. Introduction: What Is Pragmatics / Ed. by Y. Huang // *The Oxford Handbook of Pragmatics*. – Oxford : Oxford University Press, 2017. – pp.1-18.
72. Hutcheon L. *Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony* (1st ed.) / L. Hutcheon. – London : Routledge, 1994. – 258 p.
73. Irony [Электронный ресурс] / *Encyclopedia Britannica*. – 2024. – Режим доступа: <https://www.britannica.com/art/irony> (30.03.2024).
74. Irony [Электронный ресурс] / *Merriam-Webster.com dictionary*. – Режим доступа: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/irony> (30.03.2024).
75. Jorgensen J. Test of the mention theory of irony / Jorgensen J., Miller G., Sperber D.; Ed. by Tversky B., Hemenway K. // *Journal of Experimental Psychology: General*. – Elsevier Science, 1984. – Vol. 113, Issue 1. – pp. 112-120.
76. Kapogianni E. Cancellability as a gradable notion: evidence from ironic meaning interpretation / E. Kapogianni // *Utterance Interpretation and Cognitive Models: III Workshop, Brussels, 5–7 February 2010*.
77. Kapogianni E. Irony via “surrealism” / Ed. by Dynel M. // *The Pragmatics of Humour Across Discourse Domains*. – Amsterdam : John Benjamins, 2011. – pp. 51-68.
78. Kapogianni E. The ironist’s intentions: Communicative priority and manifestness / Ed. by E. Ifantidou, L. de Saussure // *Pragmatics and Cognition*. – John Benjamins, 2016. – Vol. 23, Issue 1. – pp. 150-173.
79. Kapogianni E. Types and Definitions of Irony / Edited by P. Stalmaszczyk // *The Cambridge Handbook of the Philosophy of Language*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2021. — pp. 622-638.
80. Kreuz R. J. How to be sarcastic: The echoic reminder theory of verbal irony / R. J. Kreuz, S. Glucksberg; Ed. by Tversky B., Hemenway K. // *Journal of Experimental Psychology: General*. – American Psychological Association, 1989. – Vol. 118, Issue 4. – pp. 374-386.

81. Kreuz R. J. Irony and sarcasm / Roger Kreuz. — Cambridge : The MIT Press, 2020. — 207 p.
82. Kreuz R. J. The production and processing of verbal irony / Ed. by Herbert L. Colston // *Metaphor and Symbol*. – Taylor & Francis, 2000. – Vol. 15, № 1-2. – pp. 99-107.
83. Kumon-Nakamura S. How about another piece of pie: The allusional pretense theory of discourse irony / Kumon-Nakamura S., Glucksberg S., Brown M.; Ed. by Tversky B., Hemenway K. // *Journal of Experimental Psychology: General*. – Elsevier Science, 1995. – Vol. 124, Issue 1. – pp. 3-21.
84. Kumon-Nakamura S. What Makes an Utterance Ironic: The Allusional Pretense Theory of Verbal Irony / S. Kumon-Nakamura. – Princeton University, 1993. – 390 p.
85. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind / Ed. by U. Neisser // *Concepts and conceptual development: Ecological and intellectual factors in categorization*. – Cambridge University Press, 1987. – pp. 63-100.
86. Mey J. L. Pragmatics: An Introduction / J. L. Mey. – Oxford : Blackwell, 1993. – 357 p.
87. McDonald S. Differential pragmatic language loss after closed head injury: Ability to comprehend conversational implicature / Ed. by M. Baese-Berk // *Applied Psycholinguistics*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – Vol. 13, Issue 3. – pp. 295-312.
88. McDonald S. Neuropsychological studies of sarcasm / Ed. by Herbert L. Colston // *Metaphor and Symbol*. – Taylor & Francis, 2000. – Vol. 15. – pp. 85-98.
89. Muecke D. C. Irony: The Critical Idiom (1st ed.) / D. C. Muecke. – London : Methuen, 1970. – 92 p.
90. Muecke D. C. The Compass of Irony / D. C. Muecke. – London : Routledge, 1969. – 290 p.

91. Noveck I. Experimental Pragmatics. The Making of a Cognitive Science / I. Noveck. – Cambridge : Cambridge University Press, 2018. – pp. 172-183.
92. Partington A. Irony and reversal of evaluation / Ed. by A. Bezuidenhout, A. H. Jucker // Journal of Pragmatics. – Elsevier, 2007. – Vol. 39, Issue 9. – pp. 1547-1569.
93. Pattison S. Characterizing Irony / S. Pattison. – New York : Routledge, 2023. – 252 p.
94. Pexman P. M. Irony and Thought: Developmental Insights / Ed. by R. W. Gibbs, Jr, H. L. Colston // The Cambridge Handbook of Irony and Thought. – Cambridge University Press, 2023. – Vol. 11. – pp. 181-196.
95. Pratt M. L. The ideology of speech-act theory / Ed. by R. L. Brown, M. Hanche // Centrum New Series. – Minnesota Center for Advanced Studies, 1981. – Vol. 1, No 1. – pp. 5-18.
96. Rankin K. P. Detecting sarcasm from paralinguistic cues: Anatomic and cognitive correlates in neurodegenerative disease / Rankin K. P., Salazar A., GornoTempini M. L., Sollberger M, Wilson S. M., et al.; Ed. by B. McGarry, S. Levine // Neuro-Image. – Elsevier, 2009. – Vol. 47. – pp. 2005-2015.
97. Roberts R. M. Why do people use figurative language? / Roberts R. M., Kreuz R. J. // Psychological Science. – SAGE Publications Inc., 1994. – Vol. 5, No 3. – pp.159–163.
98. Saxe R. It's the thought that counts: specific brain regions for one component of theory of mind / Saxe R., Powell L. J.; Ed. by Simine Vazire // Psychological Science. – Association for Psychological Science, 2006. – Vol. 17, Issue 8. – pp. 692-699.
99. Schaffer R. R. Vocal Cues for Irony in English / R. R. Schaffer. – Ohio State University, 1982. – 270 p.

100. Schwarzschild R. Givenness, avoidf and other constraints on the placement of accent* / Ed. by A. R. Deal // *Natural Language Semantics*. – Springer, 1999. – Vol. 7. – pp. 141-177.
101. Searle J. R. Indirect speech acts / Ed. by P. Cole, J. L. Morgan // *Syntax and Semantics*. – New York : Academic Press, 1975. – Vol. 3. – pp. 59-82.
102. Searle J. R. Literary theory and its discontents / Ed. by R. Cohen, R. Felski // *New Literary History*. – The Johns Hopkins University Press, 1994. – Vol. 25, Issue 3. – pp. 637-667.
103. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* / J. R. Searle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
104. Searle J. R. *The rediscovery of the mind* / J. R. Searle. – Cambridge : MIT Press, 1992. – 286 p.
105. Simpson P. “That’s not ironic, that’s just stupid”: Towards an eclectic account of the discourse of irony / Ed. by M. Dynel // *The Pragmatics of Humor across Discourse Domains*. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011. – Vol. 210. – pp. 33-50.
106. Sperber D. Irony and the use-mention distinction / Sperber D., Wilson D.; Ed. by P. Cole // *Radical Pragmatics*. – New York : Academic Press, 1981. – pp. 295–318.
107. Sperber D. *Relevance: Communication and cognition* / D. Sperber, D. Wilson. – Oxford : Blackwell Publishing, 1986/1995. – 331 p.
108. Sperber D. Verbal Irony: Pretense or Echoic Mention? / Edited by Tversky B., Hemenway K. // *Journal of Experimental Psychology: General*. – Elsevier Science, 1984. – Vol. 113, Issue 1. – pp. 130-136.
109. Spotorno N. Ironic Utterances / Spotorno N., Noveck I.; Ed. by C. Cummins, N. Katsos // *The Oxford Handbook of Experimental Semantics and Pragmatics*. – Oxford : Oxford University Press 2019. – pp. 283-297.
110. Spotorno N. Neural evidence that utterance-processing entails mentalizing: the case of irony / Spotorno N., Koun E., Prado J., Van Der Henst J.-

B., Noveck I.; Ed. by B. McGarry, S. Levine // *Neuro-Image*. – Elsevier, 2012. – Vol. 63, Issue 1. – pp. 25-39.

111. Spotorno N. What's behind a P600? Integration operations during irony processing / Spotorno N., Cheylus A., Van Der Henst J.-B., Noveck I // *PLoS ONE*. – 2013.

112. Spotorno N. When is irony effortful? / Spotorno N., Noveck I.; Ed. by Tversky B., Hemenway K. // *Journal of Experimental Psychology: General*. – American Psychological Association, 2014. – Vol. 143, Issue 4. – pp. 1649-1665.

113. Swift J. S. A modest proposal for preventing the children of poor people in Ireland, from being a burden on their parents or country, and for making them beneficial to the public / Ed. by T. Scott // *The prose works of Jonathan Swift*. – New York : AMS Press, 1971. – Vol. 7. – pp. 205-216. – (Original work published 1729).

114. Uchiyama J. Improved adsorption of an *Enterococcus faecalis* bacteriophage Φ EF24C with a spontaneous point mutation / Uchiyama J., Takemura I., Satoh M., Kat S., Ujihara T., et al. // *PLoS One*. – 2011.

115. Utsumi A. Verbal irony as implicit display of ironic environment: Distinguishing ironic utterances from nonirony / Ed. by A. Bezuidenhout, A. H. Jucker // *Journal of Pragmatics*. – Elsevier, 2000. – Vol. 32, Issue 12. – pp. 1777-1806.

116. Whalen J. M. Sarcasm between siblings: Children's use of relationship information in processing ironic remarks / Whalen J. M., Doyle A., Pexman P. M.; Ed. by A. Bezuidenhout, A. H. Jucker // *Journal of Pragmatics*. – Elsevier, 2020. – Vol. 156. – pp. 149-159.

117. Williams J. P. Does mention (or pretense) exhaust the concept of irony? / Ed. by S. Brown-Schmidt // *Journal of Experimental Psychology: General*. – Elsevier Science, 1984. – Vol. 113, Issue 1. – pp. 127-129.

118. Wilson D. Explaining irony / Wilson D., Sperber D. // *Meaning and Relevance*. – Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – pp. 123-145.

119. Wilson D. On Verbal Irony / Wilson D., Sperber D.; Ed. by Dynel M. // *Lingua*. – Elsevier Science, 1992. – Vol. 87, Issues 1-2. – pp. 53–76.

120. Wilson D. Relevance Theory / Wilson D., Sperber D.; Ed. by Horn L. R., Ward G. // *The Handbook of Pragmatics*. – Oxford : Blackwell, 2004 – pp. 607-632.

121. Quintilian *De Institutio Oratio* / Translated by H. E. Butler. – London : W. Heinemann, 1922. – Vol. III. – 595 p.

122. Quintilian *Quintilian's institutes of oratory; or, Education of an orator* / Translated by J. S. Watson. – London : Bell, 1875. – 516 p.